

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»**

**ТДУ 821.0
ТКБ 83.3 (0)9
Ш – 32**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ШАРИФЗОДА ЁРМУҲАММАД ШАРИФ

**МИРЗО ҲАЙИТИ САҲБО ВА МАҚОМИ Ӯ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИКИИ
ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01 – Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ)

Диссертатсия дар кафедраи адабиёти тоҷики МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» анҷом ёфтааст.

Роҳбари илмӣ: **Наимзода Қудратулло Қаҳҳор**, номзади илми филология, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав»

Муқарризи расмӣ: **Саидҷаъфаров Озод**– доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Данғара”
Мирсаидов Баҳром Тоҳирович– номзади илмҳои филологӣ, Директори китобхонаи оммавии вилояти ба номи Тошхоҷа Асирии шаҳри Хучанд;

Муассисаи тақриздиханда: МДТ-и “Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Ҳимояи диссертатсия рӯзи «14» майи соли 2024, соати 13³⁰ дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.КOA-037-и назди Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» (735700 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» ва сомонаи www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Эълони ҳимояи диссертатсия дар сомонаи расмии КOA-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vak.tj ҷойгир карда шудааст.

Автореферат рӯзи « » соли 2024 фиристода шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзади илми филология, дотсент

Шарипова М.З.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои садаи XX аз давраҳои хеле муҳим ва пурбори таърихи адабиёти тоҷик аст, ки қисмате аз масоили ҳалталаби он то ҳанӯз аз назари аҳли таҳқиқ дур мондааст. Аз ин лиҳоз, омӯзиш ва пажӯҳиши адабиёти бадеии ин давраи таърихӣ, таҳқиқи равандҳои адабии давр, дарёфти сарчашмаҳои муҳимми то имрӯз аз назар дурмонда, баррасиву интишор ва муайян кардани арзишу аҳамияти онҳо дар шинохти бехтари адабиёти марҳалаи мазкур аз корҳои судманд ва аз вазифаҳои асосии адабиётшиносии муосир маҳсуб меёбад. Дар даврони шуравӣ адабиёти ин давра ҳарчанд қисман таҳқиқ шуда буд, вале бисёре аз масоили муҳим ба иллати дастрас набудани сарчашмаҳои адабии нодир аз назари таҳқиқ берун мондаанд. Бинобар ин, ба нашр омода кардани сарчашмаҳои муҳимми илмию адабӣ ва таърихӣ ин давра, аз ҷумла тазкираву баёзҳо, куллиёту девонҳо, таърихномаву осори ёддоштӣ, инчунин таҳлилу таҳқиқи ғоявию услубии онҳо дар адабиётшиносии имрӯз хеле муҳим аст. Бе тардид, дар таҳқиқ ва интишори сарчашмаҳои ин давра як қатор корҳои ба анҷом расида, як силсила тазкираҳои арзишманд, якчанд девон ва мунтахаби ашъори шоирони ин давра нашр шудаанд, ки аз заҳмати донишмандон дарак медиҳанд. Як гурӯҳ муҳаққиқон дар таҳқиқ ва наشري сарчашмаҳои илмиву адабӣ ва таърихиву публитсистии охири асри XIX ва ибтидои садаи XX саҳми бориз гузошта, иҷмолан ё бевосита аз таъби саршори бархе аз шоирон ёдовар шудаанд. Бо вучуди ин, аз ҷумлаи адибони ин давра ҳастанд нафароне, ки масоили гуногуни рӯзгор ва осори онҳо ба таҳқиқи комилтару ҷиддитари илмӣ ниёзманд аст.

Яке аз суҳанварони хушзавқи доираи адабии Бухорои нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои садаи XX, ки ҳанӯз таваччуҳи адабиётшиносону муҳаққиқони ватанию бурунмарзиро ба таври зарурӣ ба худ ҷалб накардааст, Мирзо Ҳайити Саҳбо мебошад. Аҳли илму адаби соҳибзавқи тоҷик тавассути осори Садрӣ Зиёву устод Садриддин Айнӣ, тазкираву мақолоти донишмандон роҷеъ ба рӯзгори талхфарҷому фоҷиабори шоири равшанфикр Мирзо Ҳайити Саҳбо огоҳӣ пайдо карда, аз баёзҳову маҷмуаҳои шеърӣ бо намунаҳои ашъори ин суҳанвари мумтоз шинос гардидаанд. Устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» Саҳборо шоири соҳибдевор гуфта, зарурати ҷопи девонашро таъкид карда бошад ҳам¹, вале дар тули бештар аз 90 сол хонандаи тоҷик аз мутолиаи девони Саҳбо бебаҳра монда, зиндагинома ва махсусиятҳои шаклию мундариҷавии ашъори шоир то ба ҳол дар адабиётшиносии тоҷик мавриди таҳлилу баррасии вижаи илмӣ қарор нагирифта буд. Аз ин рӯ, дар шакли диссертатсия ба риштаи таҳқиқ кашидани ҳаёт ва фаъолияти Саҳбо на танҳо мавқеи шеъри ин шоири соҳибзавқро дар адабиёти охири асри XIX ва ибтидои садаи XX муайян менамояд, балки дар ҳалли масъалаҳои анъана ва навоарӣ, ҷанбаи ҳунарий ва тамоюли сабқии адабиёти тоҷики ин давра низ саҳми бориз мегузорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Оид ба рӯзгору осор, фаъолияти эҷодӣ ва вижагӣҳои ҳунари шоирии Саҳбо дар тазкираҳои Афзал Маҳдуми Пирмастӣ - «Афзал-ут-тазкор фи зикр-уш-шуаро ва-л-ашъор» (Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии ш. Санкт-Петербурги Русия, таҳти №1845 ва захираи дастхатҳои шарқии АИ Тоҷикистон, №5027), Мирзо Азими Сомӣ - «Миръот-ул-хаёл» (Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии ш. Санкт-Петербурги Русия, таҳти №1943 ва ганҷинаи дастхатҳои

¹ Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷилди 16. – Душанбе, 2010. – 420 саҳ.

шарқии АИ Ўзбекистон ба номи Абурайхони Берунӣ, Тошканд, дастхати №2188), Абдуллоҳхочаи Абдӣ - «Тазкират-уш-шуаро» (1983), Ҳочӣ Неъматуллоҳ Муҳтарам - «Тазкират-уш-шуаро» (1975), Раҳматуллоҳи Возеҳ - «Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб» (1977), Шарифҷонмахдуми Садри Зиё - «Тазкори ашъор» ва дар қисмати «Тавзеҳот ва таълиқот»-и «Рӯзнома»-аш, Қорӣ Фатхуллоҳи Бухорӣ - «Жоду тили шоирлар ижоди» («Таснифоти шоирони ҷодузабон»), устод Садриддин Айнӣ - «Намунаи адабиёти тоҷик» ва, ҳамчунин, «Ёддоштҳо»-и ӯ маълумоту ишораҳои иҷмолӣ ба назар мерасанд. Ҳамчунин, дар китобҳои дарсӣ, монографияҳо ва тақризу мақолаҳо, пешгуфтор ба маҷмуаҳои ашъор, ки аз тарафи шарқшиносони шуравӣ ва донишмандони тоҷик, амсоли: Иосиф Брагинский, Иржи Бечка, Садриддин Айнӣ, Холиқ Мирзозода, Расул Ҳодизода, Соҳиб Табаров, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Абдунабӣ Сатторзода, Худойназар Асозода, Маъруф Раҷабӣ, Мирзо Муллоаҳмад, Матлубаи Мирзоюнус, Аламхон Кӯчаров, Шоҳзамон Раҳмонов, Начмӣ Сайфиев, Саидҷон Алиев (Ўзбекистон), Б. Ҳасанов (Ўзбекистон), Р. Холиқов (Ўзбекистон), Ҷумъабой Азизқулов, Ҳалима Мухторова (Ўзбекистон), Ҳабибулло Назаров, Ҳасани Муродиён, Раҷабалӣ Худоёрзода, Сирочиддин Хӯчакулов ва дигарон анҷом дода шудаанд, дар хусуси ҳаёту фаъолияти эҷодии Саҳбо ишораҳо рафтаанд.

Гуруҳи дигари адибон ва рӯзноманигорон низ кӯшиши анҷоми таҳқиқи бадеӣ ва тасвири зиндагинома ва симои Саҳборо кардаанд, ки онҳоро ҳам метавон дар қатори пажӯҳишҳои анҷомёфта ёдовар шуд. Ба таълифоти мазкур асарҳои бадеиву публитсистии Неъматулло Муҳаммадсаид, Муҳаммадии Салим, Файз Зиёдалиев, Саидҷон Зубайдуллоев шомиланд.

Аммо, бояд зикр кард, ки таҳқиқоти муҳаққиқони мазкур сирф ба ҳаёту эҷодиёти шоир бахшида нашуда, зимни баррасии рӯзгор ва осори дигар шоирон бар он ишорат рафтааст. Ҳатто то солҳои охир хонандаи тоҷик ба девони ин шоири равшанзамир дастрасӣ надошт ва бо намунаҳои ашъори ӯ, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод С. Айнӣ², «Гулшани адаб»³, маҷаллаи «Садои Шарк»⁴, рисолаҳои «Қубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз»⁵, «Ёди ёри меҳрубон. Марзҳои шарқи шеърӣ порсӣ. Аз Тоҷикистон – Варорӯдон то Ҳинд»⁶, «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик»⁷ ба таъб расидаанд, қаноат менамуд. Табиист, ки намунаи ашъори ба миқдори хеле кам интишоршудаи шоир талаботи хонандаи имрӯзаро қонеъ карда наметавонист. Дар китоби академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ «Нигоҳе ба таърихи адабиёти тоҷикии садаи XX» дар чанд маврид дар радифи шоирони номвари оғози қарни мавриди таҳқиқ зикри номи Саҳбо рафтааст, ки ин амр ба суҳанвари соҳиби мавқеи хос будани ӯ дар қанори дигар шоирон таъкид меварзад.⁸

Дар рисолаи Сирочиддин Хӯчакулов «Таҳаввули жанрҳои лирикӣ дар адабиёти нимаи дуввуми асри XIX ва ибтидои асри XX», ки ба таҳқиқи авзои ташаккули

² Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷилди 16. – Душанбе, 2010. – 420 сах.

³ Гулшани адаб. Ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Саҳ. 395-401.

⁴ Саҳбо. Ғазалҳо / Саҳбо // Садои Шарк. – Душанбе, 1974. – №2. – Саҳ. 129-134.

⁵ Дод, Қ., Абдурашид, Ф., Сатторӣ, Қ. Кубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз / Қ. Дод, Ф. Абдурашид, Қ. Сатторӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – Саҳ. 137-142.

⁶ Ёди ёри меҳрубон. Марзҳои шарқи шеърӣ порсӣ. Аз Тоҷикистон – Варорӯдон то Ҳинд. – Бо кӯшиши Мирзо Муллоаҳмад. – Техрон: Интишороти Тус, 1380 х. – Саҳ. 763-772.

⁷ Ҷалилова, Б. Саҳбо / Б. Ҷалилова // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2004. – Саҳ. 117.

⁸ Бухорӣ, Муҳаммадҷон Шакурӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 457 с.

жанрҳои адабӣ дар ин давра бахшида шудааст, бевосита дар баробари шуарои дигари аҳди мазкур ба эҷодиёти Саҳбо низ ишороте рафтааст.⁹

Аммо ин холигоҳи адабиётшиносӣ бо интишори девони Саҳбо, ки аз ҷониби Ҳасани Муродиён сурат пазируфт, то андозае пурра гардид. Мавсуф соли 2018 девони ашори шоирро аз рӯйи нусхаи захираи дастхатҳои Пажӯҳишгоҳи ба номи Ҳамид Сулаймонови АИ Узбекистон таҳти рақами 1982 маҳфузбуда бо унвони «Соғари Саҳбо»¹⁰ пешкаши хонандагон гардонид. Вале кулли таълифоти то ба имрӯз анҷомдодашуда барои шинохти комили аҳволу осори Саҳбо, ташҳиси нақшу мақоми шоир дар ташаккули назми нимаи дувуми садаи XIX ва оғози асри XX ҳанӯз ҳам басанда нестанд, ки ин ҳолат таҳқиқи фарогиру комилтар дар шакли як рисолаи диссертатсиониро пеш меорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.

Мавзуи кори диссертатсионӣ дар асоси нишондоди қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.09. 2020 №503 «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» ва яке аз самтҳои асосии қорҳои илмӣ-тадқиқотии кафедраи адабиёти тоҷики МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав», яъне «Таҳқиқ, пажӯҳиш ва таҳияи зиндагинома, мероси адабӣ ва афкори назарии суханварон ва мутафаккирони классикии форсу тоҷик» барои солҳои 2015-2020 ва нақшаи дурнамои он марҳила ба марҳила иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади интихоби мавзӯ ва таҳқиқи аҳволу осори Саҳбо ба таври илмӣ ва маҷмӯӣ муайян кардани роҳи адабию эҷодии шоир, таҳқиқи ҳаматарафаи зиндагинома, роҳи ҷустуҷӯҳои адабӣ ва ба таври кулӣ муайян кардани мақому ҷойгоҳи ин шоири боистеъдод ва суннатгаро дар таърихи адабиёти тоҷики нимаи дувуми садаи XIX ва оғози асри XX ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои ҳарчи беҳтару хубтар, мукамалтару муфассалтар ҳаллу фасл гардидани мавзӯ муаллиф назди худ баррасии чунин вазифаҳоро мегузорад:

- шарҳу тафсири зиндагиномаи шоир, равшан намудани саҳифаҳои муҳиму асосии рӯзгори иҷтимоӣ ва адабию ҳунарии Саҳбо;
- баррасии мероси адабии шоир, омӯзиши муфассали ашъори Саҳбо аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва шаклу анвои адабӣ;
- дар заминаи анвои шеърӣ баррасии ҷанбаҳои суннатӣ ва навҷӯйҳои ашъори Саҳбо;
- тавассути баррасии хусусиятҳои сабкию забонӣ нишон додани маҳорати шоирӣ ва суханофаринии адиб;
- муайян кардани вижагиҳои бадеии ашъори Саҳбо;
- таҳқиқ дар авзони ғазалиёт, қасоид, мухаммасот ва дигар анвои шеъри Саҳбо;
- ба таври илмӣ равшан намудани мақом ва ҷойгоҳи шоир дар таърихи адабиёти тоҷики нимаи дувуми асри XIX ва оғози садаи XX.

⁹ Ҳуҷакулов Сирочиддин. Таҳаввули жанрҳои лирикӣ дар адабиёти нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX.- Самарқанд, СамДУ, 2021.-216 с.

¹⁰ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – 416 саҳ.

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқро таърихи адабиёти охири асри XIX ва оғози садаи XX тоҷик дар мисоли ҳаёт ва эҷодиёти яке аз намоёндагони камшинохтаи ин давр Мирзо Ҳайити Саҳбо ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқро дар ин диссертатсия тазкираҳо ва осори илмии марбут бар зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Мирзо Ҳайити Саҳбо, ҳамчунин, асарҳои манзуми гуногунжанри шоир ташкил медиҳанд.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Ҳангоми омӯзиш ва таҳлилу баррасии мавзӯ аз таҷрибаи илмии бунёдии донишмандону муҳаққиқони маъруфи ватанию бурунмарзӣ, баҳусус асару мақолаҳои И. С. Брагинский, С. Айнӣ, С. Табаров, М. Шакурӣ, Х. Шарифзода, Р. Мусулмониён, У. Тоиров, Х. Асозода, Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, М. Раҷабӣ, Мирзо Муллоаҳмад, Матлубаи Мирзоюнус, Н. Сайфиев, С. Хӯчакулов ва дигарон истифода бурда шудааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси усули муқоисавӣ-таърихӣ, тавсифӣ-таҳлилӣ, таҳқиқӣ-қиёсӣ, таҳлилӣ-оморӣ, матншиносӣ, концепсияи таҳлили забону услуби асари бадеӣ, таҳқиқи типологии жанрҳо ва сохтори асари бадеӣ навишта шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ сарчашмаи асосиро нусхаи ягонаи девони Мирзо Ҳайити Саҳбо, ки таҳти рақами 1982 дар Пажӯҳишгоҳи мероси хаттии ба номи Ҳ. Сулаймонови Академияи илмҳои Узбекистон маҳфуз мебошад ва девони дар асоси нусхаи узбекистонӣ дар Тоҷикистон бо номи «Соғари Саҳбо» (2018) бачопрасидаи шоир ташкил медиҳанд. Ҳамчунин, ба хотири ба таври мукамал ба доираи таҳқиқ кашидани эҷодиёти шоир аз ашъори парокандаи шоир, ки дар маҷмуаҳои «Саҳбо» (Танланган шеърлар)¹¹, «Намунаи адабиёти тоҷик»-и устод С. Айнӣ¹², баёзи «Гулшани адаб»¹³, маҷаллаи «Садои Шарк»¹⁴, дар рисолаҳои «Қубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз»¹⁵, «Ёди ёри меҳрубон. Марзҳои шарқи шеъри порсӣ. Аз Тоҷикистон – Варорӯдон то Ҳинд»¹⁶, «Фатҳи қулла»-и Азизи Фаттоҳ¹⁷, маълумоти «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик»¹⁸, «Энсиклопедияи Қубодиён»¹⁹ ва дигар сарчашмаҳо ба таъъ расидаанд, дар таҳқиқ ба тариқи муқоиса истифода шудааст.

Навгони илмии таҳқиқ. Перомуни рӯзгор ва осори шоири камшинохтаи адабиёти охири асри XIX ва оғози садаи XX Мирзо Ҳайити Саҳбо то кунун таҳқиқоти диссертатсионӣ сурат нагирифтааст. Пажӯҳиши диссертатсионии мазкур дар адабиётшиносии тоҷик нахустин таҳқиқоти фарогиру густарда мебошад, ки дар он масъалаҳои алоқаманд ба рӯзгору осор, маҳорату истеъдод ва мавқеи адабии Мирзо Ҳайити Саҳбо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар чараёни омӯзиш ва натиҷаҳои таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои мавриди баҳс қароргирифта муайян ва

¹¹ Саҳбо. Танланган шеърлар / Саҳбо. Мураттиб ва муаллифи дебоча таҳти унвони «Сарояндаи зебӣ ва ҳақиқат» Ҳалима Мухторова. – Ташкент: Фан, 1991. – 178 саҳ.

¹² Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. – Ҷ. 16. – Душанбе, 2010.

¹³ Гулшани адаб. Ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Саҳ. 395-401.

¹⁴ Саҳбо. Ғазалҳо / Саҳбо // Садои Шарк. – Душанбе, 1974. – №2. – Саҳ. 129-134.

¹⁵ Дод, Қ., Абдурашид, Ф., Сагторӣ, Қ. Қубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз / Қ. Дод, Ф. Абдурашид, Қ. Сагторӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – Саҳ. 137-142.

¹⁶ Ёди ёри меҳрубон. Марзҳои шарқи шеъри порсӣ. Аз Тоҷикистон – Варорӯдон то Ҳинд. – Бо кӯшиши Мирзо Муллоаҳмад. – Техрон: Интишороти Тус, 1380 х. – Саҳ. 763-772.

¹⁷ Фаттоҳ, Азиз. Фатҳи қулла / Азизи Фаттоҳ. – Душанбе, 2021. – 243 саҳ.

¹⁸ Чалилова, Б. Саҳбо / Б. Чалилова // Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди 3. – Душанбе, 2004. – С. 117.

¹⁹ Энсиклопедияи Қубодиён. – Душанбе, 2014. – С. 140-142.

мушаххас гардид, ки ашъори боқимондаи шоир таҷассумгари завқи баланди эстетикӣ, ҳунари шоирӣ ва сабку услуби бадеии ӯ мебошад.

Дар диссертатсия нахустин бор дар саҳбошиносӣ ба ҷиҳатҳои сохторию шаклӣ, мавзуй-мундариҷавӣ, сабкию бадеӣ ва поэтикӣ ашъори гуногунжанри адиб тавачҷуҳи махсус дода шуда, дар таъҷа ба матни осори манзуми Мирзо Ҳайити Саҳбо, ҳунари шоирӣ ва маҳорати нигорандагии ӯ таҳқиқ шудааст.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Авзои иҷтимоӣ, муҳити адабию фарҳангӣ дар ташаккули шахсият ва фаъолияти эҷодии Саҳбо нақши муҳим гузоштааст. Муҳити иҷтимоӣ-сиёсии охири асри XIX ва ибтидои садаи XX, тағйироту таҳаввулотӣ дар ҳаёти ҷомеа бавучудода низ ба руҳия, шахсият ва шеъри Саҳбо таъсиргузор буд.

2. Саҳбо аз ҷумлаи суҳанварони соҳибназари тоҷик аст, ки бо вучуди қаробат ба дарбору дарбориён нуқтаҳои заъфи давлатдорӣ хонадони манғитиро ошкор мегуфт ва тарафдорӣ худро аз таҷаддуди давлатдорӣ бебокна изҳор мекард. Ҳамин бебокӣ ва таракқиҳоҳӣ дар фарҷом боиси марғи муфҷоҳи шоир гардид.

3. Ошноӣ бо ашъори Саҳбо ин нуқтаро равшан месозад, ки ӯ воқеан соҳиби таъби равону мавзун ва илҳому завқи саршор буда, дар эҷоди анвои муҳталифи шеъри ғиноӣ истеъдоди баландро соҳиб аст. Девони шоир фароғири зиёда аз 550 адад ғазал, қасида, муҳаммас, мусаддас, қитъа ва фардиёт мебошад, ки ин амр ба таҷрибаҳои ҳунарии шоир дар навъҳои муҳталифи шеърӣ таъкид мевазад.

4. Қисми аъзами девони Саҳборо ғазал, қасида ва муҳаммас ташкил медиҳанд, ки миёни онҳо жанри ғазал чи аз нигоҳи теъдоду басомад ва чи аз ҳайси гуногунии мавзӯ мавқеи назаррастар дорад. Ғазалиёти Саҳбо, аслан, дар идомаи суннатҳои хоси ғазалсароии классикӣ худуди 7-9 байтӣ мебошанд. Дар ғазалиёти шоир падидаҳои ҳунарии ҳам сабки ироқӣ ва ҳам ҳиндӣ, хоса мактаби пайравони Бедил ба мушоҳида мерасанд. Муҳаммас низ аз анвои маъруфи девони Саҳбо буда, дар умум 110 ададро ташкил медиҳад, ки 74-тои онҳо муҳаммаси озод ва 36-тои дигар муҳаммасоти тазмин мебошанд.

5. Саҳбо дар гуфтани қасида низ ҳунарманд буда, ба василаи ин жанр низ маҳорати шоирӣ худро намоиш дода тавонистааст. Дар қасоиди Саҳбо баробари риояи анъана ва суннатҳои мустаъмали қасидасароёни пешин як зумра вижағиҳои хоса низ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, ӯ як мувашшаҳ-қасидаи худро, ки аз 30 байт иборат аст, тибқи тартиби 28 ҳарфи алифбои арабӣ эҷод намудааст.

6. Дар ашъори Саҳбо ҳам санъатҳои маънавӣ ва ҳам лафзӣ нақши барҷаста доранд. Дар эҷодиёти гуногунжанри шоир санъатҳои маъруфе, аз қабилӣ ташбеҳ, истиора, таҷнис, талмеҳ, тамсил, суолу ҷавоб, тазод, муболиға, сачъ ва ғайраҳо ҳунармандона истифода гардидаанд. Яке аз сабабҳои шевоӣ ва равонии ашъори Саҳбо, махсусан ғазалҳояш, ба лаҳни назми халқӣ наздик будани онҳо, истифода гардидани вожаву ибораҳо ва таркибу ифодаҳои халқӣ, ҳамчунин, зарбулмасалу мақол, таъбиру мафҳумҳои рехтаи мардумӣ ва ибораҳои шоиронаи оммавӣ дар онҳо мебошад.

7. Ҷиҳати дигари гувороишу шевоии ашъори ғиноии Саҳбо дар устодона интиҳоб намудани вазнҳои шӯху ҷаззоби арузи классикӣ аст, ки лаҳну оҳанг ва ҷанбаи мусиқии осори бадеии ӯро дучанд афзуда, барои ифодаи руҳия ва авзои қаҳрамони лирикӣ, барои таъмини ягонагии шаклу мазмуни ғазалҳояш мусоидат намудаанд.

8. Қофия ва радиф низ аз ҷумлаи аносири зотии шеъри арузист, ки дар ашъори Саҳбо, баҳусус дар ғазалиёти ӯ, хунармандона истифода гардидааст. Саҳбо дар 43 ғазал қофияҳои холис, яъне бе радиф ва ғазалҳои боқимонда қофияро бо радиф овардааст. Радиф низ дар осори шоир истифодаи фаровон дорад. Дар маҷмуъ, 131 ғазали Саҳбо дорои радифанд. Дар 23 ғазали шоир радиф дар шакли таркибии ду ё секалимагӣ ва дар 108-тои он фақат дар шакли яккалимагӣ омадаанд, ки корбурди таҷрибаҳои хунарии ҳам шоирони пешин ва ҳам сабки хиндиरो бозгӯӣ мекунад.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Арзиши назарии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки он барои омӯзишу пажӯҳиши масъалаҳои камомӯхтаи адабиёти классикии тоҷик, дар мисоли зиндагинома ва фаъолияти эҷодии Мирзо Ҳайити Саҳбо мусоидат карда, боиси равшанӣ андохтан ба доираи адабии Бухоро дар нимаи дувуми садаи XIX ва ибтидои садаи XX мегардад. Аз ин рӯ, таҳлилу таҳқиқи масъалаи мавриди назар дар адабиётшиносии имрӯзаи тоҷик дорои аҳамият мебошад.

Арзиши амалии диссертатсия дар он аст, ки натиҷаву хулосаҳои онро аз масоили баррасишаванда метавон ҳамчун яке аз манобеъ дар омӯзиши курси таърихи адабиёти тоҷик ва курсҳои махсуси ихтисосҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Мирзо Ҳайити Саҳбо ва мақоми ӯ дар адабиёти тоҷики охири асри XIX ва ибтидои асри XX» ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқии шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.01.00 – Адабиётшиносӣ (10.01.01. – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии муаллиф. Муаллиф дар тули солҳои ба ҳайси унвонҷӯ фаъолият карданаш беш аз 5 сол ба омӯзиши рӯзгор ва осори Саҳбо машғул шуда, инчунин перомунӣ рӯзгор ва осори шоир бештар аз 10 мақолаҳои илмӣ ба таъб расонидааст. Муаллифи диссертатсия кӯшиш ба харҷ додааст, то дар мисоли эҷодиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо оид ба масоили марбут бар жанрҳои шеъри суннатӣ ва махсусиятҳои сабкӣ ва поэтикӣ онҳо андешаҳои илмӣ хешро ибраз намояд. Бинобар ин, қулли натиҷаҳои дар диссертатсия ҳосилшуда маҳсули пажӯҳиши шахсии муаллиф буда, мақолаҳои батаъбарасонидаи ӯ мазмуни диссертатсия ва нуктаҳои асосии ба дифоъ пешниҳодшавандаро фаро мегиранд.

Таъйиди диссертатсия ва иттилоот оид ба истифодаи натиҷаҳои он. Натиҷаҳои диссертатсия дар шакли маъруза ва мақолаҳои илмӣ тавассути маҷмуаҳои дастҷамъӣ ва маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи донишгоҳӣ ба нашр расидаанд.

Инчунин хулоса ва натиҷаҳои меҳварии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар семинару маҳфилҳои илмӣ ва конференсияҳои илмӣ амалии факултетӣ, донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ ироа гардида, баҳогузорӣ шудаанд.

Диссертатсия дар маҷлиси васеи кафедраи адабиёти тоҷики МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» аз 28.12.2024 (протоколи №6) мавриди муҳокима қарор гирифта, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Мундариҷаю фишурдаи диссертатсия дар 9 мақола, аз ҷумла 6 мақолаи дар маҷаллаҳои илмӣ аз тарафи КОА-и Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиягардида ба таъб расидаанд.

Ҳамчунин, унвонҷӯ доир ба мавзӯ ва масоили диссертатсия дар конференсияҳои илмию амалии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, инчунин конгрессҳои илмию профессорону устодони МДТ «Донишкадаи энергетикӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Кӯшонӣ» ва МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» (солҳои 2018-2023) бо маърузаҳои илмӣ суханронӣ намудааст.

Соҳти диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 3 боб, 9 фасл, хулоса ва китобнома иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 180 саҳифаи ҷопии компютери ро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия мубрами мавзӯи таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ ва дар бахши тавсифи умумии таҳқиқ мақсад, вазифаҳо, объекту предмет, асосҳои назарӣ, методологӣ, сарчашмаҳо ва навгонии илмию таҳқиқ, мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаҳои ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ, тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ шарҳу баён ёфтааст.

Боби якуми диссертатсия «**Рӯзгор ва осори Мирзо Ҳайити Саҳбо**» унвон дошта, аз ду фасл иборат аст. Фасли якум «**Зиндагиномаи Мирзо Ҳайити Саҳбо**» ном дорад.

Мирзо Ҳайити Саҳбо соли 1848 дар тумани Комоти Бухоро таваллуд шудааст.²⁰ Ӯ таҳсилотро дар мадрасаҳои Бухоро идома дода, вале онро то ба охир расонида натавониста бошад ҳам, дар айни таҳсил шеърӣ равон ва муассири ӯ мухлисони худро пайдо карда буд. Тибқи маълумоти устод С. Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ва «Ёддоштҳо», Саҳбо дар аҳди амир Абдулаҳад, вақте ки ӯ ханӯз ба аморат нарасида, ҳокими Кармина буд, ба хидмати дарбор ҷалб гардида, баъди ба ҳайси амири Бухоро пазируфта шудани амир Абдулаҳад низ дар хидмати дарбор монда, ба рутбаҳои «туқсабо» ва «бӣ» шарафёб шуда буд.²¹ Баъд аз ҷадидкушии амир рӯзи 8-уми апрели соли 1917 Саҳбо дар қатори Ҳоҷӣ Додхоҳ ва Мирзо Абдулло дар арк ҳабс карда мешавад, вале баъдан аз маҳбас халосӣ ёфта, бо мақсади раҳой аз таъқибот барои иштирок дар намоиши ҷавонбухориён ба Когон фирор мекунад, аммо устод Садриддин Айнӣ, Ҳоҷӣ Мирбобо, Муҳсинзода ва Мирзо Назрулло ба мучозоти 75 ҷӯб задан маҳкум мешаванд.

Дар пайи ин руҳдод амир Олимхон бо мақсади исёнгаронро аз марказ дуртар бадарға карда, нест намудан, Саҳборо беки Қубодиён ва Ҳоҷӣ Додхоҳро беки Қӯрғонтеппа таъйин мекунад. Баъд аз муддате Амир додараруси худ Давронбек – писари Абдурахмонбеки миршабро ба Бухорои Шарқӣ мефиристад ва мазкур соли 1918 бо фармони маҳфии амир Ҳоҷӣ Додхоҳро дар Қӯрғонтеппа ва Мирзо Ҳайити Саҳборо дар Қубодиён кофир эълон карда, бо роҳи сангсор намудан ба қатл мерасонад²².

Фасли дуюми боби якум «**Мероси адабии Саҳбо**» унвон дорад. Маълум аст, ки дар бораи Саҳбо ва фаъолияти шоирӣ ӯ дар тазкираҳои гуногуни ҳамзамонии ӯ изҳори назар шудааст ва инчунин устод Айнӣ низ аз шоири соҳибдевор будани ӯ дарак дода, наشري ин девонро аз муҳаққиқони адабиёт хостгор шудааст.

²⁰ Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷилди 16. – Душанбе, 2010. – 420 саҳ.

²¹ Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷилди 16. – Душанбе, 2010. – 420 саҳ.

²² Маҳмадсаидов, Н. Марғи Саҳбо / Н. Маҳмадсаидов // Шараф. – 1989. – №35-37. – С. 4.

Аз аввалин муҳаққиқоне, ки ба ҳаёт ва ғаёлияти эҷодии Мирзо Ҳайити Саҳбо чиддӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст, донишманди узбекистонӣ Ҳалима Мухторова мебошад. Мавсуф соли 1991 мунтахаби ашъори шоирро бо унвони «Танланган шеърлар» ба нашр мерасонад²³. Донишманди мазкур дар оғози китоб доир ба Мирзо Ҳайити Саҳбо ва девони маҳфузмондаи ӯ маълумоти муфассал дода, аз эҷодиёти шоир 38 ғазал (26-то тоҷикӣ, 12-то узбекӣ), 46 мухаммас (9-то тоҷикӣ, 37-то узбекӣ) ва ду мусаддас (1-то тоҷикӣ, 1-то узбекӣ) -ро намуна меоварад.

Ашъори гуногунҷанри Саҳбо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар даврони шуравӣ ва ҳам дар айёми истиқлол дар матбуоти даврӣ ва осори алоҳида, амсоли маҷаллаи «Садои Шарқ»²⁴, «Гулшани адаб»²⁵, «Адабиёт ва санъат»²⁶, «Илм ва ҳаёт»²⁷, «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик»²⁸, асарҳои «Қубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз»-и Қувват Дод, Фозили Абдурашид, Қиёмиддин Сагторӣ²⁹, «Ёди ёри меҳрубон. Марзҳои шарқи шеъри порсӣ. Аз Тоҷикистон – Варорӯдон то Ҳинд»³⁰ ба таври пароканда ба таъб мерасанд, аммо соли 2018 бо эҳтимоми профессори МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» Ҳасани Муродиён девони Мирзо Ҳайити Саҳбо таҳти унвони «Соғари Саҳбо»³¹ ба зевари таъб ораста гардид. Агар ба суханони профессор Матлубаи Мирзоюнус гӯем, «...ба таъб расидани девони Саҳбо воқеан армуғоне буд, ки солиёни зиёд интизораш будем»³².

Дар «Соғари Саҳбо» 176 ғазал (164 ғазали тоҷикӣ ва 12 ғазали узбекӣ), 26 қасида (тоҷикӣ), 111 мухаммас (73 мухаммаси тоҷикӣ, 38 мухаммаси узбекӣ), 4 мусаддас (3-то тоҷикӣ ва 1-то узбекӣ), 6 китъа ва 6 фард бо забони тоҷикӣ фароҳам омадаанд.

Боби дуҷуми диссертатсия – **«Мушаххасоти анвои шеъри Саҳбо»** аз се фасл иборат аст. Фасли 1-уми боби мазкур **«Мазмуну мундариҷа ва хусусиятҳои жанрии ғазалиёти Саҳбо»** ном дорад.

Жанри ғазал дар эҷодиёти Саҳбо ҳам аз нигоҳи теъдод ва ҳам аз нигоҳи басомади абёт бар кулли дигар жанрҳои шеърнаш бартарӣ доранд. Ғазалиёти шоир дар маҷмуъ аз 191 адад иборат буда, 1528 байтро дар бар мегиранд, ки анқариб нисфи девони шоирро ташкил медиҳанд; дар сурате ки мухаммасоти вай 111 адад ва 822,5 байт, қасоиди ӯ 26 адад ва 462 байтро дар бар гирифта ва дигар анвои шеърнаш, амсоли мусаддас (4 адад, 151 байт), китъа (6 адад, 27 байт) ва фард (6 адад, 6 байт) аз нигоҳи басомаду теъдод камтар ба назар мерасад.

Аксари ғазалҳои Саҳбо иборат аз 7 ва 9 байт буда, теъдоди камтари он аз 8, 11 ва 12 байт ва шумори камтарини он аз 3-6, 16, 17 ва 21 байт иборат мебошад. Аз ин

²³ Саҳбо. Танланган шеърлар / Саҳбо. Мураттиб ва муаллифи дебоча таҳти унвони «Сарояндаи зебӣ ва ҳақиқат» Ҳалима Мухторова. – Ташкент: Фан, 1991. – 178 саҳ.

²⁴ Саҳбо. Ғазалҳо / Саҳбо // Садои Шарқ. – Душанбе, 1974. – №2. – Саҳ. 129-134.

²⁵ Гулшани адаб. Ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Саҳ. 395-401.

²⁶ Зиёдалиев, Ф. Фоҷиаи қатли мири Қубодиён / Файз Зиёдали // Адабиёт ва санъат. – 2002. – №21-22. – С. 8.

²⁷ Зубайдуллоев, С. Мирзо Ҳайити Саҳбо – адиби қубодиёнӣ / Саидҷон Зубайдуллоев // Илм ва ҳаёт. – 2016. – №1. – С. 17-19.

²⁸ Чалилова, Б. Саҳбо / Б. Чалилова // Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2004. – С. 117.

²⁹ Дод, Қ., Абдурашид, Ф., Сагторӣ, Қ. Қубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз / Қ. Дод, Ф. Абдурашид, Қ. Сагторӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – Саҳ. 137-142.

³⁰ Ёди ёри меҳрубон. Марзҳои шарқи шеъри порсӣ. Аз Тоҷикистон – Варорӯдон то Ҳинд. – Бо кӯшиши Мирзо Муллоаҳмад. – Техрон: Интишороти Тус, 1380 х. – Саҳ. 763-772.

³¹ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – 416 саҳ.

³² Мирзоюнус, Матлуба. Девони Саҳбо – армуғони арзишманд / Матлубаи Мирзоюнус // Адаб. – 2018. – №4(48). – С. 77.

нукта равшан мегардад, ки ҳарчанд Саҳбо суннатҳои маъмулии ғазалсароии классикиро, ки бештар ҳафтбайтӣ будааст, давом додааст, вале дар оинаи ғазалиёти мазкур падидаҳои сабки ҳиндӣ, хоса сабки бедилиро таҷассум намудааст.

Ғазалиёти Саҳбо аз нигоҳи мавзӯ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: ғазалҳои дорои мавзуи воҳиду ягона ё сужетдор ва ғазалҳои парокандамавзӯ ё бе сужети ягона. Аз ҷумла, дар ғазали зерин бо ин матлаъ ваҳдату ягонагии мавзӯ пурра риоя гардида, тахайюлотӣ шоир танҳо дар гирди мавзуи он - ишқу муҳаббат мутамарказ гардидааст:

Ҳон, аз лаби шаккарин бихандо,
Кун фориғам аз ҳадиси қандо³³.

Дар миёни ғазалҳои шоир баъзан ғазалҳое ба ҷашм мерасанд, ки дар онҳо мавзӯҳои гуногун бо ҳам дар шакли махлут омадаанд. Агар якчанд байти чунин ғазалҳо баёнгарӣ зебоии маъшуқа бошанд, байтҳои дигари он мавзӯҳои ҳамла бар зуҳҳод, пандуандарзӣ, тавсифи маю майгусорӣ, хушгузаронии умр, бевафо ва даргузар будани дунёи дун ва ғайраро низ дар бар гирифтаанд. Чунончи, дар ғазали бо матлаи зерин парокандагии мавзӯ мушоҳида мешавад:

Ба он сарви сикҳ гуфтам: ба ман бинмой қоматро,
Чаро гуфто, ки барпо мекунӣ шӯри қиёматро?³⁴

Дар ғазали боло дар байти 1-ум мавзуи васфи маҳбуба ва муколамаи шоир бо ӯ, дар байти 2-юм муқобилагузории ринду муаззин, дар байти 3-юм мавзуи мазаммати рақиб, дар байти 4-ум рӯчуи фалсафии шоир дар иртибот бо зоҳид, дар байти мақтаъ панду ҳикмати фалсафиғунаи шоир дар омешиш бо шиква аз даврон матраҳ гардидаанд.

Мавзуи ишқу муҳаббат аз асоситарин мавзуоти ғазалиёти Мирзо Ҳайити Саҳбо маҳсуб мешавад, он қариб 90 фоизи ғазалҳои шоирро дар бар мегирад, дар ҳолате ки қулли мавзуоти боқимонда дар якҷоягӣ 10 фоизи ғазалиёти ӯро фаро мегиранд. Саҳбо дар ғазалиёти лирикии худ, асосан, ба тасвири ҳолати ботинии хеш ба ҳайси шахси ошиқ дахл карда, зимнан ғазалҳои ҷудогонаеро ба тавсифи зебоиҳои маъшуқа бахшидааст. Образи маъшуқа дар ғазалиёти Саҳбо бештар алоқаманд бо маъшуқи табиӣ, яъне инсон, мебошад. Чунончи, дар абёти зерин ҳамин вижагиҳои сифатии маъшуқа мушоҳида мешаванд:

Он чи бар ҷони ман аз тири нигоҳат рафтааст,
Як дар, эй номехрубон, кун он ҳама бедод ёд³⁵.

Ва:

Ба чарх ояд гар аз шӯхӣ бути ширинлиқои ман,
Дар атрофаш чу дилҳо чини домон мекунад бозӣ³⁶.

Дар баъзе аз ғазалиёти Саҳбо мавзӯҳои ҳасбиҳолию шиквой низ мушоҳида мешаванд. Чунончи, ғазали бо абёти зерин пурра иборат аз ҳасби ҳолати ногувор ва шикваи рӯзгор аст:

Ҷаҳон, ки бо ҳама вусъат ба ҷашми ман танг аст,
Ки зиндагӣ ба чунин ҳол бас маро нанг аст.
Намуда ахтари масъуд рух зи ман пинҳон,

³³ Саҳбо. Девони ашӯр / Саҳбо. Нусхаи захираи дастхатҳои Пажӯҳишгоҳи ба номи Ҳ.С. Сулаймонови АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 1982. – 263 саҳ.

³⁴ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 32.

³⁵ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 76.

³⁶ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 162.

Ки бахти гашта ба ман умрҳост дар чанг аст...³⁷

Дар девони Саҳбо ғазалҳое, ки дар онҳо қаҳрамони лирикӣ ба зоҳиду муфтӣ ва муаззин хитоб карда бошад, чандон зиёд нестанд. Аз ин бармеояд, ки дар замони Саҳбо аҳли илму адаб ба сухани зоҳиду муфтӣ, мухтасиб ва воиз чандон тавачҷух зоҳир накарда ва чандон назари хуше надоштаанд.

Мадҳ дар ғазалиёти Саҳбо чандон мавқеи устувор надорад ва ӯ ҳамагӣ як маротиба дар мақтаи яке аз ғазалҳои худ онро бидуни зикри мамдуҳ овардааст. Аз байти мадҳиявӣ аниқ карда намешавад, ки шоир онро барои кӣ гуфта бошад, вале аз рӯзгори Саҳбо ошкор мегардад, ки ӯ ашъори мадҳиявии худро ба амир Абдулаҳад бахшидааст:

Туро, ки ҳаст дуо дар забону дил, Саҳбо,
Макун ту сарф ба ҳар кас, ба шахриёр хуш аст³⁸.

Албатта мадҳ бештар хоси қасида аст, вале ҳаройина дар ғазал таҷриба намудани он аз ҷумлаи ибтикоротест, ки ба ҷойгоҳи шоир дар тозақориҳои муайян ишорат мекунад.

Фасли 2-юми боби 2-юм «**Мухаммасоти Саҳбо ва вижагиҳои онҳо**» номгузорӣ шудааст. Мухаммасоти Саҳбо иборат аз 110 мебошанд, ки 74-тои он (2120 мисраъ) мухаммаси озод ва 36-тои он (1445 мисраъ) мухаммасҳои тазмин мебошанд. Аз 36 мухаммаси тазмин, 23-тояш бо забони тоҷикӣ ва 13-тояш бо забони туркӣ (узбекӣ) иншо гардидаанд.

Аз 20 шоире, ки Мирзо Ҳайити Саҳбо бар ғазалҳои эшон мухаммас бастааст, ёздаҳтои онҳо: Ҳаким Саной (1075-1135), Саъдии Шерозӣ (1184-1292), Салмони Соваҷӣ (1310-1376), Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492), Мир Алишери Навоӣ (1441-1510), Осафии Ҳиравӣ (1449-1517), Ваҳшии Бофқӣ (1532-1584), Абдурраҳмони Мушфиқӣ (1525-1588), Соиби Табрешӣ (1603-1677), Мирзо Абдулқодирӣ Бедил (1644-1720), Ҷунайдуллоҳи Ҳозик (ваф.1843) дар таърихи адабиёти тоҷику форс маълуму машҳур буда, даҳтои дигарашон (Зафар, Бурҳонӣ, Маҳзар, Назар, Фасехӣ, Ҳолима, Ҳайрат, Амир, Мақдамӣ) чандон маъруф нестанд.

Вижагиҳои назарраси мухаммасоти Мирзо Ҳайити Саҳбо корбурди махсуси зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ва санъати мувашшаҳ, ҳамчунин, такрор овардани мисраи панҷум дар банди мухаммас мебошад.

Мухаммасҳои шоир мавзӯҳои гуногун, аз қабилӣ ишқу ошиқӣ, ҳаҷру фирок, орзуи висол, шиква аз ҷафои ёр, таманнои висол, шикоят аз бевафоии маъшуқа, фасли баҳор, файзи саҳархезӣ, моҳи сиём, мазаммати беҳунарию нодонӣ, хунукии фасли зимистон, васфи диёри Дарвозу Қаротегин, мазаммати зоҳид ва ғайраро дар бар гирифтаанд. Миёни мухаммасҳои шоир навъҳои васфия ва мадҳияи он ҷойгоҳи вижа доранд. Ҷунончи, дар банди аввали яке аз ин мухаммасҳои баҳорияш хунари шоир дар васфи баҳор қобили тавачҷух мебошад:

Шуд гулистон ин чаман аз файзи анфоси баҳор,
Нухзатафзову тароватбахш сайри лоззор,
Таъназан шуд тори сунбул бар шиканчи зулфи ёр,
Дошт гулбун дастгоҳи анбару мушки татор,
Чашми наргис боз ҳар сӯ ҳамчу чашми интизор³⁹.

³⁷ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 58.

³⁸ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 51.

³⁹ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 282.

Фасли 3-юми боби 2-юм «Қасоиди Саҳбо ва хусусиятҳои мундариҷавии онҳо» унвон дорад. Аз Мирзо Ҳайити Саҳбо 26 қасида мерос мондааст. Аз нигоҳи басомад миёни қасоиди шоир қасидаҳои 9-байтӣ мақоми аввал (9 адад), қасоиди 15-байтӣ мақоми дуюм (4 адад), қасоиди 23-байтӣ мақоми 3-юмро ишғол менамоянд ва қасидаҳои боқӣ ҳама 1-ададӣ мебошанд.

Саҳбо дар ҳамаи қасидаҳои тахаллуси худро овардааст. Қойи тахаллус дар қасоиди Саҳбо устувор аст, он танҳо дар байти мақтаъ истифода гардидааст.

Шоир аввалин қасидаашро, ки аз 34 байт иборат мебошад, чун анъана, ба тамҳиду санои Худо, ситоиши Паёмбар ва чор ёри ӯ бахшида, баъдан ба мадҳи амир Абдулаҳадхон мепардозад. Қасидаи мазкур бо матлаи зерин оғоз мешавад:

Зихӣ, аз чилваи Зоти ту шуд кавну макон пайдо,
Бувад як шамма аз сунъат вучуди Одаму Ҳавво⁴⁰.

Миёни қасоиди Саҳбо як қасидаи маснуй низ мавҷуд аст, ки онро метавон аз ибтикороти шоир маҳсуб донист. Ин қасида аз 30 байт иборат буда, тибқи тартиби 28 ҳарфи алифбои арабӣ эҷод гардида, ҳар як мисраи он бо яке аз ҳарфҳои алифбои арабӣ шуруъ мешавад⁴¹.

Қасидаҳои Саҳбо дар мавзӯҳои гуногун навишта шуда, фақат ба гурӯҳи қасидаҳои тамҳидӣ, мадҳӣ, васфия ва рисоия рост меоянд. Чунончи, дар қасоиди шоир мавзӯҳои мадҳу санои Холик, паёмбари ислом, чорёрон (Абубакр, Умар, Усмон, Алӣ), мадҳу санои амир Абдулаҳадхон, миннатдории шоир аз амир, васфи наврӯзгоҳи Ширбадан, васфи вилояти Нурато, иштиёқи дидани дидори амир, талаби асп аз амир, васфи чаҳорбоғи Кармина, яхбандии фасли зимистон, таманноӣ пояндагии саломатию давлати амир, марсия дар фавти фарзанд ва ғайра қойгоҳи хосса доранд.

Саҳбо 16 қасидаи худро ба мадҳу санои амир Абдулаҳад бахшидааст. Дар ин гурӯҳи қасидаҳои шоир Абдулаҳадро ҳамчун тимсоли бузургиву шахомат, ҷуду сазоват, адлу инсоф ва ғайраҳо таърифу ситоиш намуда, ӯро бо сифатҳои ҳамчун: «аториддабир», «қамарриқоб», «меҳрсипар», «шоҳи додрас», «шоҳи дин», «шаҳриёри некаҳтар», «сипеҳри саховат», «мадинаи ҷуд», «матоледи девон» ва амсоли инҳо таърифу тавсиф менамояд.

Қасоиди васфияи Саҳбо, умуман, ба таърифу тавсифи табиат, баҳор, чашнҳои баҳорӣ ва бунёду зебокорихи чаҳорбоғҳову дигар маконҳо бахшида шудаанд. Дар ин қасоид хунари хуби муаллифи онҳо, аз ҷумла вусъати тахайюл, тасвиркорихо ва тарзи баёни содаву равои мушоҳида мешаванд. Аз ҷумла, дар қасидае бо ин матлаъ, ки аз 9 байт иборат аст ва ба боғи навбунёди шаҳри Кармина мавсум ба «Ширбадан» бахшида шудааст, ҳамин хусусиёт ба назар мерасанд:

Қазо ба килки қадар дар саҳифаҳо бинвишт,
Дар ин замона падидор гашт тозабиҳишт⁴².

Аз қасоиди рисоӣ ё марсиявӣ дар девони Саҳбо танҳо як қасида иборат аз 25 байт мавҷуд мебошад, ки шоир онро дар фавти фарзандаш эҷод кардааст:

Сар нокашида сарви ман аз боғи хуррамӣ,
Пажмурда инчунин зи самуми хазон шавад⁴³.

⁴⁰ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 188.

⁴¹ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 208.

⁴² Ҳамон ҷо. – Саҳ. 199.

⁴³ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 211.

Дар девони шоир дар катори дигар навъҳои шеърӣ, инчунин 6 қитъа (27 байт), 6 фард (6 байт) ва 4 мусаддас: 3-то тоҷикӣ ва 1-то туркӣ-узбекӣ (86 байт) низ мавҷуд мебошанд. Қитъаҳои шоир дар мавзӯҳои ишқӣ, гилагузори шоир пеши дӯст, васфи хӯроқиҳо ва суҳбат бо шамъ суруда шудаанд. Абёти фардиёти Саҳбо 4-тоаш аз рӯи қофиябандӣ мурассаъ буда, байтҳои 2-тои онҳо номураассаъ омадаанд. Мусаддасоташ 2-то рисоӣ (яке дар рисоӣ паёмбар ва дигаре дар рисоӣ амир), яке ишқӣ ва яке шиквӣ мебошанд.

Боби 3-юми диссертатсия – «**Хусусиятҳои сабкӣ ва поэтикаи ашъори Саҳбо**» аз чор фасл иборат аст. Фасли 1-ум «**Вижагиҳои сабкии ашъори Саҳбо**» унвон дорад.

Ҳунари шоирӣ ва сабку шеваи баёни Саҳбо дар ғазалҳои ҷилваӣ махсус дошта, маҳз аз тариқи жанри мазкур вижагиҳои зиёди ашъори ӯ, ба вижа забону услуби ӯро то ҷое метавон муайян кард. Ғазалиёти Саҳбо аз нигоҳи сабк хусусиятҳои худро доро мебошанд. Ӯ аксарияти шеърҳои ӯро дар сабки ироқӣ гуфтааст, вале барои санҷиши таъби худ гоҳ-гоҳ дар пайрави шоирони сабки ҳиндӣ низ ғазалҳо сурудааст. Таҷрибаи ноиди ӯ дар суроиши ғазале ошкор аст, ки бо шеваи суолу ҷавоб дар ҳар сатри он ба мушоҳида мерасад, ки қаблан устод Рӯдакӣ дар он шакл рубоӣ суруда, баъдан Мирзо Бедил онро идома додааст. Вале сурудани ғазал дар ин қолиб таҷрибаи ноид аст, ки дар эҷодиёти Саҳбо дида мешавад.

Аксари ғазалҳои Саҳбо аз ҳайси забону услуб содаву равананд. Ҷунончи, ғазали зерини Саҳбо бо равонию содагии худ ғазалиёти сабки ироқиро ба ёд меоварад, зеро дар он калимаву ибора ва таркибу ифодаҳои мушқилфаҳму тааммулталаб мушоҳида намешаванд:

Қосиде ку, ки зи ман нома ба дилдор барад,
 Хокбӯсӣ зи мани зор ба он ёр барад.
 Лоласон чоки дили хуншудаамро гӯяд,
 Ашкафшонии ин дидаи хунбор барад.
 Як салом аз мани афтодаи маҳзун шунавад,
 Ки бар он маҳваши симинбари айёр барад.
 Ҷигари решу тани костаам дид кунун,
 Шарҳи ҳолам бари он ёр ба зинҳор барад.
 Нолаву оҳу фиғоне, ки кунам чун булбул,
 Аз навоям асаре бар бути гулзор барад.
 Чашми Саҳбо ба раҳаш шому саҳар мунтазир аст,
 Хабарӣ мунтазириҳои мани зор барад⁴⁴.

Ҷунонки дида мешавад, дар ғазали мазкур тамоми вожаҳои ибораҳо, аз ҷумла: «қосид», «хокбӯсӣ», «лоласон», «ашкафшонӣ», «айёр», «маҳваши симинбар», «чоки дил», «дидаи хунбор», «тани коста», «хабари мунтазириҳо» аз нигоҳи дарку фаҳм осону ҳамафаҳм буда, мушкилиеро барои кушодани маънӣ ба бор намеоранд.

Яке аз хусусиятҳои услубии ғазалиёти Саҳбо – ин корбурди вожаҳои халқӣ ва ё талаффузи халқӣнаи вожаҳо амсоли: «айғоқ»⁴⁵, «ганда»⁴⁶, «ниго»⁴⁷, «паго»⁴⁸,

⁴⁴ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 97.

⁴⁵ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 112.

⁴⁶ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 167.

⁴⁷ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 125.

⁴⁸ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 169.

«чанда»⁴⁹, «шилтоқ»⁵⁰ ба ҳисоб мераванд. Корбурди чунин вожаҳо матни ашъори шоирро боз ҳам ҷолибтар менамояд. Чунончи:

Ҳарфи мо ношуниданат *ганда*,
Доман аз мо кашиданат *ганда*⁵¹.

Корбурди забони зиндаи халқ тарзи баёни Саҳборо бо шеъри сабки ҳиндӣ наздик мегардонад, чун яке аз хусусиятҳои назаррас дар шеъри сабки мазкур – ин истифодаи бепарвоёна аз малфузоти мардум ё ба истилоҳ, забони кучаву бозор мебошад, ки дар ду сабки қаблӣ – хуросонӣ ва ироқӣ дар ин маврид аз ҷониби шоирон эҳтиёткорӣ мешуд.

Таҷрибаҳои нодир дар авзони камозмудашуда, истифода аз шеваи калимасозии мураккаби хоси Бедид, ки боис ба қаробати сабки шоир дар бархе маворид ба сабки ҳиндӣ гардидаст, ҷойгоҳи хосаи шоирро дар идомаи ин суннатҳои хунарии сабки ҳиндӣ ба намоиш мегузорад. Аз ҷумла, корбурди вожаву ифодаҳои тааммулталабу мушқилфаҳм, амсоли: «қубҳатобод», «чунунпаймо», «адамоҳанг», «барбастабодом», «булбулнаво», «гулгунсавор», «қадахсубҳӣ», «ишратгузин», «тарабобод», «баргаштанигоҳ», «бишкастакулоҳ», «афзунтирозиҳо» ва ғайраҳо мебошад, ки назари онҳо дар ғазалиёти Толиби Омӯлӣ, Калими Кошонӣ, хосатан Бедили Дехлавӣ, бисёр ба ҷашм расида, суҳанварро ба унвони намояндаи мактаби пайравони Бедил муаррифӣ мекунад.

Ба ҳайси намуна яке аз ғазалҳои шоирро зикр мекунем, ки дар он аносири сабки ҳиндӣ бештар ҷилвагар аст:

То ба сайри гулшан он сарви сиҳиболо гузашт,
Нолаи кумрӣ ҳам аз ин чархи сандалсо гузашт.
Баҳри побӯсаш ба ҳар сӯ баски кардам изтироб,
Аз ҳучуми шавқ ҳар соат сарам аз по гузашт.
Он қадар аз яъси матлаб оби хичлат рехтам,
Оби рӯям, к-аз шитоби рафтан аз дарё гузашт.
Соҷи боли ҳумо бар фарқи ҳар ноаҳл нест,
Кори уқбо мекунад он кас, ки аз дунё гузашт...
Дар ҳучуми яъс фикри роҳату меҳнат кучост?
Нест тадбир он замон об аз сари Саҳбо гузашт⁵².

Дар ғазали мазкур таркибу ибораҳои амсоли: «нолаи кумрӣ аз чархи сандалсо гузаштан», «баҳри побӯс ба ҳар сӯ изтироб кардан», «оби рӯ дар шитоби рафтан аз дарё гузаштан», «соҷи боли ҳумо бар фарқи ҳар ноаҳл набудан», «аз ҳучуми шавқ ҳар соат сар аз по гузаштан», «аз яъси матлаб оби хичлат рехтан», «саъйи норасо», «авҷи матлаб», «азми сурайё кардан», «фитрати паст», «ҳарфи берабт бурун аз хотири доно гузаштан», «сози дилҳоро ба ғайр аз оҳанги беҳудӣ набудан» истифода гардидаанд, ки бештар хоси сабки ҳиндӣ мебошанд.

Дар ғазалиёти Саҳбо инчунин вижагиҳоеро амсоли: корбурди калимаву истилоҳоти хоси таббоҳӣ ё хӯрокпазӣ (*угро*, *шӯрбо*, *мураббо*, *калаву поч*, *дунба*, *гипо*, *мошоба*, *умоч*, *палав*, *тушбера*, *санбӯса*, *пашмак*, *бақоба*, *нишалло*, *яхнӣ*, *баррабирён*, *мурғ*, *мусаммо*, *шафтолу*, *хурмо*) ва соҳаи мусикӣ (амсоли: *арғунун*, *бонг*, *даф*, *дуҳул*, *захма*, *наво*, *нағма*, *оҳанг*, *рубоб*, *рӯд*, *савт*, *соз*, *сурод*, *тараб*, *тор*,

⁴⁹ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 167.

⁵⁰ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 117.

⁵¹ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 167.

⁵² Ҳамон ҷо. – Саҳ. 46.

уд) низ мушоҳида мешаванд, ки дар баъзе аз ғазалу қитъаҳои маъдуди шоир истифода гардидаанд, ки дар шеърӣ суханварони дигари ҳамасри ӯ камтар ба мушоҳида мерасанд.

Фасли 2-юми боби 3-юми диссертатсия «Хусусиятҳои бадеии ашъори Саҳбо» ном дорад.

Ашъори Мирзо Ҳайити Саҳбо бо санъатҳои бадеӣ, монанди: ташбеҳ, истиора, талмех, тачнис, мувашшаҳ, тавсиф ё сифатчинӣ, тазод, такрор, муболиға, ихом ва амсоли инҳо ороиш ёфтаанд.

Санъати бадеии ташбеҳ дар ашъори Саҳбо, бахусус ғазалҳояш нақши барҷаста дорад. Яке аз вижагиҳои қорбурди санъати ташбеҳ дар ашъори Саҳбо – ин печидабаёнӣ ва омезиши ин воситаи тасвир бо санъатҳои дигар мебошад, ки дар ин маврид, бешубҳа, тарзи суханварии Саҳбо бо шоирони сабки ҳиндӣ наздикӣ пайдо мекунад. Аз ҷумла, дар мисоли зер ҳамин навъ печидабаёнӣ муваҷҷуъ ба чашм мерасад:

Чун қадат сарв ба гулзори чаҳон ҳаст, маро нест,
Ҳамчу абруи ту дар даҳр камон ҳаст, маро нест⁵³.

Шоир ба ҳар ду навъи истиора, ҳам истиораи равшан ва ҳам истиораи пӯшида таваҷҷуҳ дорад. Чунончи, дар байти зер шоир дар мисраи аввал якбора ду навъи истиора, яке равшан: «гул» (-и хушрангу бӯй) ва дигаре пӯшида: «гулшани аҳду вафо»-ро ба қор бурдааст:

Эй гули хушрангу бӯй, эй гулшани аҳду вафо,
Бе вҷудат маҳфили моро намебошад сафо⁵⁴.

Санъати дигари маънавӣ, ки дар ашъори Саҳбо мақоми хоса дорад – ин санъати талмех ба ҳисоб меравад. Дар каломи Саҳбо дар мавриди қорбурди санъати мазкур тарзи баёнӣ нав, ки маҳсус ба ҳуди ӯст, мушоҳида мешавад. Чунончи, дар байти зерин бо истифода аз исми «Сулаймон» ва нигини ӯ дар гуфтори шоир як навъ навҷӯйӣ дар андеша дида мешавад:

Сулаймон кучо рафту тоҷу нигинаш,
Нигин чист, нақши нигин ҳам намонад⁵⁵.

Аз навъҳои тачнис дар ғазалиёти шоир навъи лафзии он дар қиёс бо маънавӣ бештар истифода гардидааст. Чунончи, дар байти зер вожаи «қомат» ба тачниси лафзӣ тааллуқ дошта, дар ду маънӣ истифода шудааст: яқум дар маънии «қадду қомати салот» гуфтани муаззин ҳангоми намоз ва дуҷум дар маънии қомати баланди маъшуқа:

Мазан бар рағми риндон, эй муаззин, наъраи қомат,
Биё дар маҷлиси риндон, бубин ин қадду қоматро⁵⁶.

Сачъ низ дар ашъори Саҳбо мақоми хос дорад. Саҳбо ҷуз аз он ки дар абёти ҷудогонаи ғазалиёташ санъати сачъро қор мефармояд, ҳамҷунин ғазалҳое дорад, ки саршори санъати сачъ мебошанд. Чунончи, дар ғазали зерин дар ҳама байтҳо дар мисоли вожаҳои «тараб», «инаб», «шаҳдлаб»; «оядо», «рабоядо», «боядо»; «бӯстон»-у «арғувон» санъати сачъ ба назар мерасад:

Расид мавсими *тараб*, бигир бодаи *инаб*,

⁵³ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 44.

⁵⁴ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 37.

⁵⁵ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 73.

⁵⁶ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 32.

Ба гулъузори *шаҳдлаб* нишин ба сабззорҳо.
 Шабе, ки он бут *оядо*, ба ишва дил *рабоядо*,
 Кунам фидош *боядо* зи чону дил нисорҳо
 Сафири мурғи *бӯстон* диҳад каломи ёри хуш,
 Сафои чоми *арғувон* сазад ба марғзорҳо⁵⁷.

Санъати дигари лафзӣ, ки дар ашъори Саҳбо мавриди истиқболи хосса қарор гирифтааст, ин мувашшаҳ ба ҳисоб меравад. Аз мувашшаҳоти Саҳбо 36 мувашшаҳи ӯ дар шакли ғазал ва 5 мувашшаҳ дар шакли мухаммас иншо гардидаанд. Аз ҷумла, дар ғазали зерин, ки ба Мулло Очилдӣ бахшида шудааст, Саҳбо ба номи мамдуҳ вожаи «чон»-ро зам менамояд:

Эй зи рашки оразат хуршед андар изтироб,
 Чун ҷамолат дар назарҳо нест маҳбуб Офтоб.
 Чашми бад дур аз ту, эй моҳи сипеҳри дилбарӣ,
 Авчи хубиро ту меҳрӣ, фанни донишро ту боб.
 Лоиқи васфат чӣ сон созам иборат мунтазам,
 З-он ки шуд мафҳуми хубӣ аз ҷамолат интиҳоб.
 Дидаи маҳчур бар рӯи ту во созам даме,
 Мешавад аз пасти толеъ саросар мавҷи об.
 Ё зи дил меҳрат бикан, ё аз бадан чонам бубар,
 Ё маро бо ваъдаи имрӯзу фардо деҳ ҷавоб.
 Ҷуфти абрӯят ҳилоли ид агар хонам, равост,
 З-он ки дар ҳар айшу ишрат ид бошад фатҳоб.

Имшаб аз шавқи ҷамолат дил саропо нола буд,
 То ки аз фарёди ман гардид берун Офтоб⁵⁸.

Маълум аст, ки дар адабиёти ин давра шоирони дигаре чун Туғрали Аҳрорӣ низ дар сурудани мувашшаҳ ҳунари худро озмудааст, вале таҷрибаи Саҳбо дар эҷоди ин навъи шеърӣ дар қолибҳои қасида ва мухаммас нодир ба назар мерасад.

Фасли савуми боби мазкур «**Вазни ашъори Саҳбо ва хусусиятҳои он**» унвон дорад.

Тадқиқи авзони ғазалҳои шоир нишон медиҳад, ки ӯ аз ҳама бештар дар баҳри рамал ва баҳри ҳазаҷ шеър гуфтааст. Дар таҳқиқи омории 191 ғазали Саҳбо чунин натиҷа ба даст оварда шуд, ки шоир ғазалҳои худро дар 8 баҳри шеърӣ, аз ҷумла, дар баҳри рамал 90 ғазал (47,1%), баҳри ҳазаҷ 51 ғазал (26,7%), баҳри мучтас(с) - 22 (11,5%), баҳри музореъ - 17 (9%), баҳри мутақориб - 4 (2,1%), баҳри хафиф - 2 (1,0%), баҳри раҷаз - 2 (1,0%) ва баҳри мунсарех 2 ғазал (1,0%) сурудааст.

Бо вучуди он ки Саҳбо бо баҳри рамали солим ғазале нагуфта, аммо 90 ғазали ӯ марбут бар анвои ғайрисолими ин баҳр мебошад. Чунончи:

Чашми мастат мекунад яғмо дилу дини маро,
 Мебарад тарзи нигоҳат сабру тамкини маро⁵⁹.
 Фоъилотун / фоъилотун / фоъилотун / фоъилун
 – V – – / – V – – / – V – – / – V –

⁵⁷ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 31.

⁵⁸ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 39.

⁵⁹ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 24.

Дар ғазалиёти Саҳбо аз анвои баҳри ҳазаҷ, аслан, ҳазаҷи мусаммани солим, ҳазаҷи мусаммани аҳраб ва ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур бештар истифода шудааст. Чунончи:

Ман андар раҳгузори ишқ дидам баски мушкилҳо,
Саропо хун шуду омад бурун аз дидаи дилҳо⁶⁰.
Мафобйлун / мафобйлун / мафобйлун / мафобйлун
V ---- / V ---- / V ---- / V ----

Саҳбо дар вазнҳои мучтасси мусаммани махбуни аслам 7 ғазал (3,6%), мучтасси мусаммани махбуни мақсур 7 ғазал (3,6%), мучтасси мусаммани махбуни маҳзуф ва мучтасси мусаммани махбуни аслами мусаббағ 3-ғазалӣ (1,6%-ӣ) ва дар вазни мучтасси мусаммани махбун 2 ғазал (1,0%) сурудааст.

Вазни музореъ аз нигоҳи басомад чаҳорумин баҳр дар ғазалиёти Саҳбо ба ҳисоб меравад. Дар девони Саҳбо дар баҳри музореъ 17 ғазал ба назар расид, ки 10-тои он (5,2%) дар вазни музореи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур ва 7-тои он дар вазни музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (3,7%) навишта шудаанд.

Бояд қайд кард, ки Саҳбо ҳарчанд дар гуфтани ғазал дигар баҳрҳо, амсоли: мутақориб, хафиф, баҳри раҷаз ва баҳри мунсарехро ҳам истифода кардааст, аммо теъдоди онҳо дар баробари чаҳор баҳри боло тамоман камтар ба назар мерасад. Тачрибаҳои хунарии Саҳбо дар баҳрҳои камозмудашуда, аз ҷумла баҳри комил, ки бештар дар шеъри Бедил ба мушоҳида мерасад, аз ҷумлаи вежагиҳои муҳими поэтикии ғазалиёти шоирро бозгӯӣ мекунад. Чунин таҷрибаҳо асосан дар девони Саҳбо ва маҷмуаи ашъори устод Айнӣ ба ҷашм мерасанд, ки ин нукта ба мақому ҷойгоҳи хоси шоир дар ривочи ин махсусияти поэтикии шеъри сабки хиндӣ, аз ҷумла Бедил дар аҳди хеш таъкид меварзад.

Фасли чоруми боби 3-юм «**Нақши қофияву радиф ва хусусиятҳои онҳо дар ғазалиёти Саҳбо**» ном дорад.

Дар ғазалиёти Саҳбо дар 43 ғазал қофияҳои холис, яъне бе радиф истифода шудаанд ва боқимонда, ки 121 ғазалро ташкил медиҳанд, ҳамроҳи радиф омадаанд. Қофияҳои навъи яқум, яъне муқайяд ё бо ҳарфи равӣ тамомшаванда дар ғазалиёти шоир аз нигоҳи теъдод дар мақоми аввал қарор доранд, чун аз 191 ғазали девони Саҳбо 125 ададро ташкил медиҳанд. Теъдоди боқимондаи ғазалҳои шоир дорои қофияи навъи мутлақ мебошанд. Дар байти зерин дар калимаҳои қофияшавандаи «во» ва «мо» (дар байти аввал) қофия танҳо аз ҳарфи «о» (алиф) иборат буда, ба навъи муқайяди мучаррад тааллуқ дорад, чун дар қофияҳои мазкур танҳо ҳарфи равӣ иштирок мекунаду бас:

То дида ба рухсори ту во шуд, чӣ ба ҷо шуд,
Ишқи ту насиби дили мо шуд, чӣ ба ҷо шуд⁶¹.

Дар ғазалиёти Саҳбо қофияи навъи мутлақ нисбат ба муқайяд камтар мушоҳида мешавад, он ҳам дар шакли муқайяд ба васл ва ҳам муқайяд бо ҳуруфи баъд аз васл дар матни ашъори шоир бархӯрд мешавад. Чунончи, дар байти зер дар калимаҳои қофияшавандаи «ҷавлонат» ва «хиромонат» ҳарфи «н» – равӣ ва ҳарфи «т» васл буда, қофия мутлақи ба ҳарфи васл пайваस्तшуда ба ҳисоб меравад:

Қиёмат мекунад ҳар лаҳза бар ман тарзи ҷавлонат,
Ҳазорон ишва резад ҳар дам аз сарви хиромонат⁶².

⁶⁰ Ҳамон ҷо. – Саҳ. 23.

⁶¹ Ҳамон ҷо, 2018. – Саҳ. 90.

⁶² Ҳамон ҷо. – Саҳ. 55.

Вижагиҳои назаррас дар қофиябандии шоир – инҳо такрорёбии қофия, корбурди алифи хитоб дар қофиябандӣ, яъне «-о» ба вазифаи ҳарфи васл дар калимаҳои қофияшаванда (дар мисоли: «бихандо», «қандо», «баландо», «бандо», «чандо», «самандо», «газандо»); корбурди имола (дар мисоли: «ниго» ва «паго»), ба кор бурдани вожаҳои халқӣ (дар мисоли: «шилтоқ» ва «айғоқ»), бастании калимаҳои мураккаб (амсоли: «фархундаайём», «тозапайғом», «барбастабодом») ба сифати қофия мебошанд.

Дар иртибот бо радиф бояд қайд кард, ки нақши ин унсури муҳимми шеър дар ғазалиёти Саҳбо басо назаррас аст. Аксарияти ғазалҳои Саҳбо дорои радиф мебошанд. Чунончи, аз 191 ғазали дар девони шоир мавҷуда фақат 64 ғазал (33,5%) берадиф буда, 127 ғазал (66,5%) дорои радиф мебошанд. Аз 127 ғазали мураддаф, яъне радифдори шоир (117 ғазали тоҷикӣ ва 10 ғазали узбекӣ) 23-тои он бо радифҳои таркибии ду ё се калимагӣ (21-то ғазали тоҷикӣ ва 2-то ғазали узбекӣ) ва 104-тои он фақат бо радифҳои яккалмагӣ омадаанд, ки аз онҳо 96-то ба ғазалҳои тоҷикӣ ва 8-то ба ғазалҳои узбекӣ тааллуқ доранд. Корбурди радифҳои таркибӣ низ идомаи падидаҳои ҳунарии сабки ҳиндиро бозгӯӣ мекунад. Баробари ин, дар як радиф сурудани чанд ғазал низ сарчашма дар шеъри сабки ҳиндӣ, хоса Бедил дорад, ки дар баробари Саҳбо намунаҳои онро дар ашъори Шоҳин, Туғрал, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ ва дигарон метавон ба мушоҳида гирифт.

Вижагии аввалдараҷаи радиф дар ғазалиёти Саҳбо - ин мусикибахшии унсури мазкур мебошад, ки нисбат ба кулли дигар махсусиятҳо ҷилваи назаррас дорад. Шеъри Саҳбо, бахусус ғазалиёташ, аз нигоҳи оҳангу мусиқӣ қобили таваҷҷуҳ аст. Чунончи, дар матлаи зерини ғазали шоир то чи дараҷа саҳм гузоштани радифи «ту ҳам медонӣ» дар мусикиноктару оҳангноктар гаштани матни шеър мушоҳида мешавад:

Дил зи ҳаҷри ту кабоб аст, **ту ҳам медонӣ**,
Тан чу зулфи ту ба тоб аст, **ту ҳам медонӣ**⁶³.

Дар ғазалиёти Саҳбо нақши радифҳои таркибӣ ва, ба истилоҳ, баланд барҷаста буда, ибтикороти шоир дар чунин радифҳо мушоҳида мешавад. Чунончи, радифҳои: «ба шаб», «будаст, дониستم», «мекунад бозӣ», «мешуд, нашуд», «намеурсад ҳеч», «на ту дориву на ман», «нашавад, шуд», «нест, маро ҳаст», «тоза шуд», «аст, ту ҳам медонӣ», «ба кӣ монад», «ҳам намонад», «чӣ ба чо шуд», «шуд, шуд, нашуд, нашуд» аз ҷумлаи чунин радифҳоянд. Дар ин ҷода низ Саҳбо кӯшидааст, ки аз калимот ва таркиботе истифода наояд, ки дар ашъори шоирони дигари ҳамасри ӯ дида намешаванд ва кӯшишҳои навоаронаи шоирро дар эҷоди радиф бозгӯӣ мекунад.

Радифҳои баланд дар матни ғазалиёти шоир дар бештари мавридҳо мучиби мучазии ифода мегарданд. Аз ҷумла, дар мисоли зерин ҳамин хусусият мушоҳида мешавад:

Фалак бо суствадон ошно **будаст, дониستم**,
Ҷафо дар ин замон айни вафо **будаст, дониستم**⁶⁴.

Вежагии муҳими дигари радифсозӣ дар ғазалиёти Саҳбо корбурди вожаҳои мутақобил ё зидмаъно дар радиф мебошад, ки омилҳои эҷоди дигар падидаҳои ҳунарий ва таҳаввули маъноӣ гардидааст.

⁶³ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 165.

⁶⁴ Ҷамон ҷо. – Саҳ. 174.

ХУЛОСА

I. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар ҷараёни таҳқиқи баррасии масъалаҳои марбут ба мақоми адабии Мирзо Ҳайити Саҳбо дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX мо ба натиҷаҳои муайяне расидем, ки онҳоро ба ҳукми хулосаҳои пажӯҳиш зикр менамоем:

1. Мирзо Ҳайити Саҳбо соли 1848 дар тумани Комоти Бухоро таваллуд шудааст. Замони зиндагии Мирзо Ҳайити Саҳбо, ки ба охири асри XIX ва ибтидои асри XX рост омадааст, яке аз даврони ноороми ҳаёти мардуми Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафт. Маҳз ҳамин нооромию бесуботии авзои сиёсӣ-иҷтимоии давр сабаби номусоидӣ дар ҳаёти Саҳбо гардида, таъсири ниҳони худро дар тақдири ҷоҷабори вай гузоштанд. Саҳбо соли 1918 дар Қубодиён бо баҳонаи ҷадидӣ аз тариқи сангсор кардан бо амри Амир Абдулаҳад ба қатл расонида мешавад [4-М, 6-М].

2. Саҳбо соҳибдевор буда, нусхаи ягонаи девони шоир таҳти рақами шартии №1982 дар Пажӯҳишгоҳи захираи дастхатҳои ба номи Ҳамид Сулаймонови АИ Узбекистон маҳфуз аст ва дар асоси ин дастхат дар Узбекистон тавассути Ҳалима Мухторова маҷмуаи “Саҳбо (танланган шеърлар)” ва дар Тоҷикистон тавассути Ҳасани Муродиён зери унвони “Соғари Саҳбо” интишор ёфтаанд. “Соғари Саҳбо” имрӯз мукамалтарин ва бузургҳаҷмтарин маҷмуаи ашъори ба расмулхатти кириллӣ ҷопшудаи шоир ба ҳисоб меравад, вале ҳанӯз матни комили девонро фаро намегирад. Бар ин асос, зарурати он ҳам пеш омадааст, ки дар оянда дар асоси ҳамин нусха ва ҷусторҳо дар мутуни баёзу ҷунгҳо матни комили куллиёти осори Саҳбо таҳия ва нашр карда шавад. [3-М].

3. Мирзо Ҳайити Саҳбо дар адабиёти нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX яке аз шоирони зуллисонайни Бухоро ба шумор рафта, ҳам бо забони тоҷикӣ ва ҳам бо узбекӣ шеър сурудааст. То ба имрӯз 191 ғазал (1624 байт), мухаммас (822,5 байт), 26 қасида (462 байт), 4 мусаддас (151 байт), 6 қитъа (27 байт) ва 6 фард (6 байт) дар маҷмуъ 3092,5 байт шеъри Саҳбо ба ҳарфи кириллӣ баргардон ва нашр шудаанд, ки ин 47,9 Ҷоизи абёти девон ва 339 шеъри ӯ (61,6%) -ро ташкил медиҳад [3-М, 6-М].

4. Қисмати асосии девони ашъори Саҳборо ғазалиёти ӯ ташкил медиҳанд. Ғазалиёти шоир аз нигоҳи теъдоди абёт гуногун буда, дар онҳо ғазалҳои 9-байтӣ ва 7-байтӣ мақоми аввалро ишғол менамоянд. Дар чунин ҳаҷм эҷод шудани ғазалиёти шоир дар навбати аввал идомаи суннатҳои хоси ғазалсароии асримиёнагии форсу тоҷикро ба хотир меоваранд. Ҳарчанд афзудани ҳаҷми абёт дар ғазалиёти шуарои сабки ҳиндӣ нуфузи бештар касб намуд, аммо Саҳбо равиши маъмулии онро давом дода, дар ҳамин шакл сохтор аносири дигари барҷастаи сабки ҳиндиро низ ҷилвагар сохтааст. [3-М].

5. Аз нигоҳи мавзӯ дар ғазалиёти Саҳбо тараннуми ишқу муҳаббат мақоми меҳварӣ дорад, зеро ҳудуди 90%-и ғазалиёти ӯ дар мавзуи мазкур навишта шудаанд. Бо ин ки дар ғазалиёти шоир мавзӯҳои дигар низ, аз қабилӣ: тамҳид, мадҳу ситоиши бузургони давр, васфи зебоиҳои табиат, боғҳову гулгаштҳо, шикваю шикоят аз авзои рӯзгор низ мушоҳида мешаванд, аммо мавзуи ишқу муҳаббат миёни кулли мавзӯҳои мазкур мақом ва ҷилваи хосса дорад. Агарчи дар ғазалиёти Саҳбо ҷо-ҷо нуктаҳои ишқоратҳое бар ишқи ирфонӣ мушоҳида мешаванд, аммо дар умум, ишқи тасвиркардаи вай марбут бар ишқи воқеӣ мебошад. Бинобар ин, объекти тасвири ӯ низ дар ғазалҳояш, аслан, маъшуқи заминӣ мебошад [4-М].

6. Мақоми дуомро дар девони Саҳбо миёни анвои шеърӣ жанри мухаммас ишғол менамояд, зеро он ҳам аз нигоҳи теъдод ва ҳам аз шумори абёт нисбат ба қасоиди шоир бештар аст. Аз рӯи ҳаҷм калонтарин мухаммаси шоир 12 банд ва хурдтарини онҳо 4 банд доранд. Аз 110 мухаммаси шоир 74-тои он мухаммаси озод ва 36-то мухаммаси тазмин мебошанд. Иншои мухаммаси мустақилро ҳам метавон кӯшиши муваффақонаи истиқболи шеваи суҳанварии Бедил унвон кард, чун дар девони ин шоир асосан ин навъи мухаммасот нуфуз доранд. Дар баробари ин, дар эҷодиёти шоирони ҳамасри Саҳбо, чун Шохину Туғралу Зуфархон Ҷавҳарӣ бештар мухаммасоти тазмин нуфуз дорад, вале намунаҳои чунин мухаммас дар эҷодиёти Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ низ дида мешавад. [8-М].

7. Мухаммасҳои Саҳбо дар мавзӯҳои ишқу ошиқӣ, ҳаҷру фироқ, орзуи висол, шиква аз ҷафои ёр, таманнои висол, шикоят аз бевафоии маъшуқа, ҳамду санои Худованд ва васфу ситоиши паёмбар, фасли баҳор, файзи сахархезӣ, моҳи сиём, мазаммати беҳунарию нодонӣ, хунукии фасли зимистон, васфи диёри Дарвозу Қаротегин, мазаммати зоҳид, мухаммас-мувашшаҳ ба номи Исломхон ва ғайра навишта шудаанд.

Мирзо Ҳайити Саҳбо дар мухаммасгӯӣ баъзан қолаби анъанавию маъмулии онро шикаста, дар чанде аз мухаммасҳои худ мисраи панҷуми ҳар банди онро такроран меоварад. Шоир дар чунин мухаммасҳое, ки мисраи охиринашро такрор меорад, зарбулмасал ва ё мақоли халқиро истифода намудааст [8-М].

8. Дар девони Саҳбо жанри қасида аз нигоҳи теъдод ва шумори абёт дар мақоми сеюм қарор дорад. Қасоиди Саҳбо 7-байтӣ, 9-байтӣ, 10-байтӣ, 15-байтӣ, 16-байтӣ, 19-байтӣ, 20-байтӣ, 23-байтӣ, 25-байтӣ, 29-байтӣ, 30-байтӣ, 35-байтӣ, 38-байтӣ ва 47-байтӣ буда, миёни онҳо қасидаҳои 9-байтӣ мақоми аввал (9 адад), қасоиди 15-байтӣ мақоми дуум (4 адад), қасоиди 23-байтӣ мақоми 3-юмро ишғол менамоянд ва қасидаҳои боқӣ ҳама 1-ададӣ мебошанд. Саҳбо ба ҷуз аз як қасида, дигар дар мақтаи ҳамаи қасидаҳояш таҳаллуси худро овардааст. Қасидаҳои Мирзо Ҳайити Саҳбо ба гурӯҳи қасидаҳои мадҳӣ, васфия (васфи зебоиҳои шаҳрҳо ва боғҳо), маснуъ ва рисоия дохил мешаванд [8-М].

9. Ҳунари шоирӣ ва сабку шеваи баёни Саҳбо дар ғазалҳояш ҷилваи махсус дошта, маҳз аз тариқи жанри мазкур вижагиҳои зиёди ашъори ӯ, ба вижа забону услуби ӯро то ҷое метавон муайян кард. Дар иртибот бо риояи содагии баён, корбурди вожаҳои зиёди осонфаҳм ва иҷтиноб аз печидагӯию мубҳамгӯӣ сабки ашъори Саҳборо метавон дар асл идомаи суннатҳои сабки хуросониву ироқӣ қаламдод кард. Ба истиқбол аз ғазали аввали девони Ҳофиз оғоз шудани девони ғазалиёти шоир низ ба ин амр ишорат меварад. Аммо зикри поре аз як ғазали Бедил дар сафҳаи аввали Девон, иншои истиқболияхо ба ғазалиёти ин шоири бузург ва иқдом таҷрибаҳои нодири ҳунарии ӯ дар ғазал, инчунин аз нигоҳи дигар корбурди баъзе вожаҳову таркибҳои мураккаб (амсоли: «қубҳатобод», «адамоҳанг», «барбастабодом», «булбулнаво», «гулгунсавор», «баргаштанигоҳ», «бишкастакулоҳ», «наврустанигоҳ», «ваҳшиғизолон», «ваҳшатсиришт», «афзунтирозихо», «накҳатафзотар»), ки шеваи сохтмони калимотро дар сабки бедилӣ ба ёд меоваранд, ҳамзамон таҷрибаҳои нодир дар баҳрҳои камозмудашуда, ки ҳамагӣ аз хасисаҳои сабки ҳиндӣ, хосатан сабки бедилӣ эътироф шуданд, тарзи баёни Саҳборо метавон дар бештари маворид ба сабки ҳиндӣ иртибот дода, ӯро аз ҷумлаи намояндагони мактаби пайравони Бедил ном бурд. [4-М, 2-М].

10. Дар ашъори Саҳбо ҳам санъатҳои маънавӣ ва ҳам лафзӣ нақши барҷаста доранд. Дар мавриди санъатҳои маънавӣ мақоми ташбеҳ аз ҳама болотар меистад. Бояд зикр кард, ки дар шабеҳсозии мазомин ва ашъ Саҳбо бештар аз адоти ташбеҳ истифода мекунад, ки серистеъмолтарини он “чун” ба ҳисоб меравад. Дар ташбеҳсозии Саҳбо шабеҳсозии ашъи моддӣ (конкретӣ) бо мафҳумҳои ғайримоддӣ ё маънавӣ мушоҳида мешавад. Дар ашъори Саҳбо ҳар ду навъи истиора: ҳам равшан ва пӯшида мушоҳида мешаванд. Хусусияти назаррас дар истиорасозии Саҳбо – ин танаввуъ ё гуногунрангӣ мебошад, ки бо истифода аз тавсифу сифатчинӣ ва таркибҳои киноӣ сурат пазируфта, ҷанбаи таъсирбахшии мазомини шоирро бештар намудааст. Талмеҳоти Саҳбо чун аксари шоирон тавассути ишорат бар байту мисраъҳои шоирони гузаштаву муосир, исми паёмбарон, шоирон, қаҳрамонҳои дostonҳои маъруф, номи шахру кишварҳо, мавзӯҳои ҷуғрофӣ, ашҳоси таърихию асотирӣ, кутубу рисолаҳо ва ояву сураҳои Қуръон ва амсоли инҳо сурат пазируфтаанд. Дар қисмате аз талмеҳот ибтикори шоир дар тарзи корбурд ва ба гунаи нав ифода кардани онҳо мушоҳида мешавад. Тачниси навъи маънавӣ дар ғазалиёти Саҳбо, махсусан, дар мавриди корбурди таҳаллуси худӣ шоир ба назар мерасад, ки корбурди он муҷибӣ ҳусни таҳаллус, ки аз санъатҳои дигари бадеӣ мебошад, гардидааст [2-М, 8-М].

11. Дар иртибот бо санъатҳои бадеии лафзӣ бояд қайд кард, ки санъати таҷниси лафзӣ дар корбасти мазомини шоиронаи Саҳбо нақши барҷаста дорад. Назаррастарин вижагӣ дар мавриди таҷнисҳои лафзии шоир – ин эҷоди хушоҳангиву мусикии махсус ва, ҳамчунин, корбурди вожаҳои гуногунреша дар матни ғазалиёти вай мебошанд. Тавассути санъати бадеии сачъ ё мусаччаъ шоир мусикии дохилии ашъори хешро қавӣ гардонидаст. Ҳам навъи мутавозӣ ва ҳам навъи мутаррафи сачъ дар ашъори шоир мавқеи махсус дорад. Нақши санъати мувашшаҳ низ ба ҳайси санъати лафзӣ дар ғазалиёти Саҳбо барҷаста мебошад ва гуфтан мумкин аст, ки дар ин давра эҷоди чунин шакли шеърӣ ба як суннати адабӣ табдил ёфтааст, ки дар баробари Саҳбо намунаҳои онро дар эҷодиёти Нақибхон Туғрал низ ба мушоҳида метавон гирифт. Туғрал агарчӣ бештар ин навъи шеърро дар қолиби ғазал таҷриба карда бошад, Саҳбо таҷрибаҳои нодире дар қолиби қасида анҷом дода, ҳатто ин навъи шеърро бо корбурди 28 ҳарфи алифбои арабиасос эҷод карда, ки дар ашъори шоирони дигари давр ба чашм намерасад. [2-М, 3-М].

12. Агарчи Саҳбо, дар умум, дар 8 баҳри арузӣ, амсоли: рамал, ҳазач, мучтас(с) ва музореъ, мутақориб, хафиф, раҷаз ва мунсарех ғазал суруда, аммо теъдоди асосии ғазалҳои ӯ дар ҷаҳор баҳр: рамал, ҳазач, мучтас(с) ва музореъ суруда шудаанд, ки аз инҳо 90 ғазал ба баҳри рамал, 51 ғазал ба баҳри ҳазач, 22-то ба баҳри мучтас(с) ва 18-то ба баҳри музореъ рост меоянд. [7-М].

13. Ошноӣ бо авзони ғазалиёти Саҳбо ин нуктаро мусаллам мегардонад, ки дар баробари дигар вазнҳои маъмулӣ ӯ дар идомаи шеваи суҳанварии Бедил таҷрибаҳои ҳунарие дар баҳрҳои камозмудаву нодир намудааст. Ин таҷрибаҳои ҳунарий асосан дар эҷодиёти Саҳбо ва устод Сардиддин Айнӣ ба чашм мерасанд, ки ба мақому ҷойгоҳи шоир дар идомаи падидаҳои нодирӣ сабки суҳанварии мактаби пайравони Бедил таъкид меварзанд.

14. Мухаммасоти Саҳбо дар панҷ баҳри шеърӣ: ҳазач, рамал, музореъ, мучтас(с) ва хафиф навишта шудаанд. Миёни баҳрҳои мазкур баҳри рамал дар мақоми аввал қарор дошта, Саҳбо 54 мухаммаси худро дар ин баҳр сурудааст. Дар мақоми дувум баҳри ҳазач қарор дошта, 38 мухаммаси вай дар ин баҳр ба қалам

омадаанд. Дар се баҳри боқимонда, музореъ – 6 мухаммас, баҳри мучтасс – 4 ва баҳри хафиф 1 мухаммас эҷод кардааст. [8-М, 7-М].

14. Дар қасоиди Саҳбо 5 баҳри шеърӣ, амсоли: ҳазач, рамал, музореъ, хафиф ва мучтас(с) истифода шудааст, ки ба баҳри мучтас(с) (9 адад), ба баҳри рамал (8 адад), 15, баҳрҳои ҳазачу музореъ (4-ададӣ) ва ба баҳри хафиф (1 адад) тааллуқ доранд. Саҳбо аз 14 баҳри шеърӣ дар миёни мардуми Аҷам маъруфбуда фақат дар баҳрҳои ҳазач, рамал, музореъ, хафиф ва мучтасс қасида эҷод карда, дар баҳрҳои рачаз, сареъ, мунсарех, мутақориб, мутадорик, қариб, чадид (ғариб), комил, мушокил ва ғайра ягон мухаммас ҳам насурудааст [9-М, 7-М].

15. Дар ғазалиёти Саҳбо қофияҳои муқайяд аз нигоҳи теъдод дар мақоми аввал қарор доранд, чун аз 191 ғазали девони Саҳбо 125 адади он бо чунин навъи қофия эҷод шудаанд. Теъдоди боқимондаи ғазалҳои шоир дорои қофияи навъи мутлақ мебошанд. Қофияҳои муқайяд дар ғазалҳои Саҳбо ҳам дар шакли муқайяди мучаррад, яъне танҳо иборат аз ҳарфи равӣ ва ҳам дар гунаи муқайяди ғайримучаррад истифода гардидаанд. Қофияҳои муқайяди ғайримучаррад нисбат ба навъи мучарради он дар ғазалҳои шоир бештар мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар ғазалиёти Саҳбо қофияи навъи мутлақ ҳам дар шакли муқайяд ба васл ва ҳам муқайяд бо ҳуруфи баъд аз васл бархӯрд мешавад. Хусусиятҳои назаррас дар қофиябандии Саҳбо – инҳо такрори қофия (бо имтидоди 2, 3 ва 8 бор дар матни як ғазал), шикастани қофия дар матни ғазал ва тавассути он вайрон шудани вазни умумии ғазал, корбурди имола, ба кор бурдани вожаҳои халқӣ ва бастанӣ калимаҳои мураккаб ба сифати қофия мебошанд [7-М].

16. Нақши радиф ба ҳайси унсури муҳимми шеър дар ғазалиёти Саҳбо назаррас мебошад. Радифҳои бастаи Саҳбо дорои вижагиҳои худ ҳастанд: аз 127 ғазали мураддафи шоир (117 ғазали тоҷикӣ ва 10 ғазали узбекӣ) 23-тои он бо радифҳои таркибии ду ё се калимагӣ ё, ба истилоҳ баланд (21-то ғазали тоҷикӣ ва 2-то ғазали узбекӣ) ва 104-тои он фақат бо радифҳои яккалимагӣ (96-то ба ғазали тоҷикӣ ва 8-то ғазали узбекӣ) эҷод шуданд. Ибтикороти Саҳбо ҳам дар корбурди радифҳои таркибӣ ва ҳам дар радифҳои яккалимагӣ махсусан дар ғазалиёти вай мушоҳида мешавад [7-М].

17. Саҳбо шоири зуллисонайн буда, дар баробари саҳми назаррас гузоштан дар рушди адабиёти тоҷикии нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX тавассути эҷоди ашъори ўзбекӣ дар ташаккули адабиёти ўзбекзабони тоҷик низ саҳм гузоштааст. Маълум аст, ки бо сабабу омилҳои муайяни иҷтимоӣ дар ин давра адабиёти дузабона дар ҳавзаҳои адабии Бухорову Хучанд ривож дошт ва Саҳбо низ аз ин ҷараёни бетаъсир намонд. Ба ин хотир, таҷрибаҳои ҳунарии вай дар эҷоди анвои мухталифи шеърӣ дар рушди адабиёти ўзбекзабони тоҷик низ таъсиргузор буда, аз ҷониби пажӯҳишгарон баҳои сазовор гирифтааст.

18. Саҳбо тавассути таҷрибаҳои нодири ҳунарии хеш, чун эҷоди ғазал дар баҳрҳои камтозмудашуда, таҷаддуд дар сохтори ғазалҳо тавассути корбурди шеваи қудамо дар рубой, истифодаи радифҳои нодири таркибӣ, сурудани мувашшаҳ дар қобили қасидаву мухаммас, инчунин эҷоди мухаммасоти озод тозақорихое дар шеърӣ давра ба зухур расонидааст, ки мавқеъ ва мақоми ўро дар рушди адабиёти тоҷикии нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX бозгӯӣ мекунанд.

II. ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Аз омӯзиши мавод ва масоили мавриди баҳси диссертатсия чунин бармеояд, ки он нахустин пажӯҳиши фарогир роҷеъ ба мушаххасоти рӯзгор ва мероси адабии Мирзо Ҳайити Саҳбо мебошад. Аз ин хотир, бо натиҷагирӣ аз таҳқиқи мавзӯ барои истифодаи амалии он чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд:

1. Диссертатсияи мазкур метавонад барои муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаи филология дар самти омӯзиши вазъи илмию адабӣ, ҷараёнҳои адабӣ, вижагиҳои бадеӣ ва поэтикӣ муосидат кунад.

2. Маводи дар диссертатсия фароҳамомада барои ошно намудани доираи васеи хонандагону ихлосмандони адабиёти бадеӣ бо мушаххасоти зиндагӣ, ҷаҳолияти эҷодӣ ва маҳорати суҳанвари Мирзо Ҳайити Саҳбо метавонанд хидмат кунад.

3. Мабоҳиси диссертатсия метавонад барои муайян намудани жанрҳои маъмули адабиёт, суннатҳои ғазалсароӣ, мухаммасароӣ ва қасидасароӣ, мухтассоти жанрҳои мазкур суд биёранд.

4. Натиҷаҳо ва хулосаҳои таҳқиқоти мазкурро метавон дар амалияи илми адабиётшиносӣ, баҳусус ҳангоми таълиму тадриси масоили марбут ба адабиёти суннатӣ-классикӣ, мухтассоти жанрҳо, вижагиҳои поэтикӣ ва таҳлили филологии матн мавриди қорбурд қарор дод.

5. Маводи диссертатсияро метавон ҳангоми таълифи китобҳои дарсӣ, дастуру васоити таълимӣ, мақолаву монографияҳои илмӣ, ташкили машғулиятҳои факултативӣ роҷеъ ба адабиёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX, суннати ғазалсароӣ, мухаммасароӣ ва қасидасароӣ дар адабиёти форс-тоҷик ва амсоли инҳо дар факултетҳои филологияи донишгоҳҳои олии ва коллеҷҳои омӯзгории кишвар мавриди баҳрабардорӣ қарор дод.

ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ АЗ РҶҲИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

а) Мақолаҳои дар маҷаллаҳои тавсиякардаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия банашррасида:

[1-М]. Шарифзода Ё.Ш. Вижагиҳои шаклӣ ва мазмунии ғазал-қасидаи “Дар талаби асп”-и Мирзо Ҳайити Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ (силсилаи илмҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ). – Бохтар, 2019. - №1/2(62). - С.34-37.

[2-М]. Шарифзода Ё.Ш. Мувашшаҳоти Мирзо Ҳайити Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ (силсилаи илмҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ). – Бохтар, 2020. - №1/3(77). - С.37-41.

[3-М]. Шарифзода Ё.Ш., Наимзода Қ.Қ. Ашъори мунташираи Саҳбо дар кутуб ва маҷаллот [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода, Қ.Қ. Наимзода // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ (силсилаи илмҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ). – Бохтар, 2022. - №1/2(98). - С.22-27.

б) Мақолаҳои дар дигар маҷалла ва маҷмуаҳои илмӣ банашррасида:

[4-М]. Шарифзода Ё.Ш., Муродиён Ҳ.Ғ. Устод Айнӣ ва Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода, Ҳ.Ғ. Муродиён // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ (силсилаи илмҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ). – Бохтар, 2018. - №1/2(53). - С. 10-14.

[5-М]. Шарифзода Ё.Ш. Мухтавои ғазалқасидаи “Дар талаби асп”-и Мирзо Ҳайити Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода // Материалы международной научно-

практической конференции “Развитие гидроэнергетики – развитие Таджикистана” / Бохтар, 20 декабря 2018. – С. 257-259.

[6-М]. Шарифзода Ё.Ш. Шарху тафсири зиндагиномаи Мирзо Ҳайити Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода // Материалы международной научно-практической конференции “Развитие энергетики и возможности” / Кушониён, 22 декабря 2020. – С. 88 - 104.

[7-М]. Шарифзода Ё.Ш. Авзони мухаммасот ва дигар анвои шеърҳои Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода // Паёми ДЭТ / Кушониён, 2022. - №1-2. - С. 100 - 106.

[8-М]. Шарифзода Ё.Ш., Наимзода Қ.Қ. Мухаммасоти Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода, Қ.Қ. Наимзода // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ (силсилаи илмҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ). – Бохтар, 2022. - №1/3(101). - С.21-27.

[9-М]. Шарифзода Ё.Ш., Наимзода Қ.Қ. Қасоиди Саҳбо [Матн] / Ё.Ш. Шарифзода, Қ.Қ. Наимзода // Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ (силсилаи илмҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ). – Бохтар, 2022. - №1/4(104). – С. 34-43.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«БОХТАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ НОСИРА ХУСРАВА»**

ТДУ 821. 0
ТКБ 83.3(0) 9
Ш – 32

На правах рукописи

ШАРИФЗОДА ЁРМУХАММАД ШАРИФ

**МИРЗО ХАЙИТ САХБО И ЕГО МЕСТО В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
КОНЦА XIX -НАЧАЛА XX ВЕКОВ**

АВТОРЕФЕРАТ

на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности
10.01.00 – Литературоведение (10.01.01 – Таджикская литература, литературные
связи)

БОХТАР - 2024

Диссертация выполнена на кафедре таджикской литературы Государственного образовательного учреждения «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава».

Научный руководитель:	Наимзода Кудратулло Каххор , кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава».
Официальные оппоненты:	Саидджаъфаров Озод – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой таджикского языка и литературы ГОУ “Дангаринский государственный университет” Мирсаидов Бахром Тохирович – кандидат филологических наук, Директор областной публичной библиотеки имени Ташходжи Асири города Худжанд;
Ведущая организация:	ГОУ " Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Защита диссертации состоится «14» мая 2024 года, в 13³⁰ часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-037 при Государственном образовательном учреждении «Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова» (735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, переулок Мавлонбекова, 1)

С диссертацией можно ознакомиться в центральной библиотеке ГОУ-«Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова» и на сайте www.hgu.tj.

Объявление о защите диссертации размещено на сайте ВАК при Президенте Республики Таджикистан www.vak.tj.

Автореферат разослан «_____» _____ 2024 г.

Учёный секретарь

диссертационного совета,

кандидат филологических наук, доцент

Шарипова М.З.

Актуальность темы исследования. Одним из важнейших и насыщенных периодов истории таджикской литературы является вторая половина XIX начало XX вв., многие проблемы которого остались вне поля зрения ученых. Ввиду этого, изучение и научное осмысление художественной литературы данного исторического периода, исследование литературных процессов этого периода, выявление ценностных источников, оставшихся за пределами научного взгляда, изучение, издание и определение их ценности и значимости, с целью более глубокого познания литературы данного периода, относятся к основным задачам современных литературоведов. В советскую эпоху литература этого периода хотя и была частично изучена, из-за недоступности редких литературных источников многие вопросы, остались вне поле зрения исследователей. В этой связи, издание значимых научных, литературных и исторических источников этого периода, в частности, тазкире, баязов (альбомов стихов), куллиятов и диванов, летописей и воспоминаний, а также научная интерпретация их идейного содержания и стилистики представляют большую значимость для современного литературоведения. Несомненно, в направлении исследования и издания источников этого периода предприняты определённые шаги—изданы ряд ценностных антологий, диванов, сборники стихов поэтов, что свидетельствует о большой работе, проделанной учеными. Ряд ученых, внесшие весомый вклад в изучение и подготовке к изданию научных, и литературных источников, исторических и публицистических произведений конца XIX начала XX вв., в своих исследованиях частично или же непосредственно рассматривают литературный талант поэтов этого периода. Несмотря на это, жизненный путь и творческое наследие поэтов данного периода нуждаются в более серьёзном научном осмыслении.

Одним из талантливых поэтов литературного круга Бухары второй половины XIX и начала XX веков, исследованию жизнедеятельности которого отечественными и зарубежными учёными и литературоведами не уделено должное внимание, является Мирзо Хайит Сахбо. Читательское и научное сообщество познакомилась с тяжёлой и трагичной жизнью этого поэта и с его поэтическими сочинениями посредством произведений Садри Зиё и С. Айни, тазкире и научных статей учёных. Так, С. Айни в «Образцах таджикской литературы» называет Сахбо автором сборника стихов и подчёркивает необходимость в издании его дивана⁶⁵. Однако в течении более 90 лет таджикский читатель не имел возможности познакомиться с диваном Сахбо, а его биография и структурно-содержательные особенности его стихов не подвергнуты научному анализу и исследованию таджикскими литературоведами. Исходя из этого, исследование жизни и наследия Сахбо в рамках отдельного диссертационного исследования позволит не только определить место этого талантливого поэта в литературе конца XIX начала XX вв., но и внесет весомый вклад в решении вопросов, связанных с особенностями поэтического мастерства и художественного стиля поэтов этого периода.

Степень изученности темы. Сведения о жизнедеятельности, поэтическом творчестве и своеобразии поэтического мастерства Сахбо можно почерпнуть в антологиях Афзала Махдума Пирмасти «Афзал-ут-тазкор фи зикр-уш-шуаро ва-л-

⁶⁵ Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни. ПСС. Т. 16. – Душанбе, 2010. – 420 с.

ашор» (Институт востоковедения г. Санкт-Петербурга России, под №1845, хранилище восточных рукописей АН Таджикистана, под №5027), Мирзо Азима Соми «Мир'от-ул-хаёл» (Институт востоковедения г. Санкт-Петербурга России под №1943 и сокровищницы восточных рукописей АН Узбекистана имени Абурайхана Беруни, рукопись №2188), Абдулхаджи Абди «Тазкират уш-шуаро» (1983), Хаджи Негматулло Мухтарама «Тазкират-уш-шууро» (1975), Рахматулло Возеха «Тухфат-ул-ахбоб фи тазкират-ул-асхоб» (1974), Шарифджона Садри Зиё «Тазкори аш'ор» и в части «Тавзахот и таликот» его «Рузнаме», Кори Фатхулло Бухори - «Жоду тили шоирлар ижоди», Садриддина Айни в «Образцах таджикской литературы» и в его «Воспоминаниях». Также краткие сведения о жизни и творчестве Сахбо представлены в учебниках, монографиях, рецензиях, статьях, предисловиях к сборнику стихов, написанные такими известными советскими востоковедами и таджикскими учёными, как Иосиф Брагинский, Иржи Бечка, Садриддин Айни, Холик Мирзозода, Расул Ходизода, Сохиб Табаров, Мухаммаджон Шакури, Абдунаби Сатторзода, Худойназар Асозода, Носирджон Салими, Маруф Раджаби, Мирзо Муллоахмад, Матлуба Мирзоюнус, Аламхон Кучаров, Шохзамон Рахмонов, Наджми Сайфиев, Саиджон Алиев (Узбекистан), Б. Хаснов (Узбекистан), Р. Хасанов (Узбекистан), Джумабой Азизкулов, Халима Мухторова (Узбекистан), Хабибулло Назаров, Хасан Муродиён, Нематулло Мухаммадсаид, Мухаммади Салим, Файз Зиёдалиев, Саиджон Зубайдуллоев, Раджабали Худоёрзода и др.

Художественному исследованию и отображению биографии и личности Сахбо посвящены и работы ряда писателей и журналистов, которые также можно отнести к исследованиям этого направления, к которым относятся литературно-публицистические произведения Нематулло Мухаммада Саида, Мухаммади Салима, Файза Зыдалиева, Саиджона Зубайдуллоева.

Однако, следует отметить, что в трудах названных исследователей биография и творческая деятельность Сахбо упоминается в ходе описания жизненного и творческого пути других поэтов. Таким образом, до сегодняшнего дня таджикский читатель не имел возможности познакомиться с диваном поэта и мог лишь довольствоваться его поэтическими сочинениями, опубликованными в «Образцах таджикской литературы» С. Айни⁶⁶, «Гулшани адаб»⁶⁷, в журнале «Садои Шарк»⁶⁸, трактатах «Кабадиян. Краткая история с древних времён до современности»⁶⁹, «Память о добром друге. Восточные границы персидской поэзии. От Таджикистана – Вароруда до Индии»⁷⁰, «Энциклопедия литературы и искусства Таджикистана»⁷¹. Несомненно, образцы стихов, изданные в малом количестве, не могли удовлетворить интерес современного читателя. В книге академика Мухаммаджона Шакури Бухарая «Взгляд на историю таджикской литературы XX века» имя Сахбы упоминается в ряде случаев среди известных поэтов начала исследуемого века, что подчеркивает тот факт, что поэт имеет особое место среди других поэтов.⁷²

⁶⁶ Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни ПСС. Т. 16. – Душанбе, 2010. – 420 с.

⁶⁷ Гулшани адаб. Т. 5. – Душанбе: Ирфон, 1980. – С. 395-401.

⁶⁸ Сахбо. Газели / Сахбо // Садои Шарк. – Душанбе, 1974. – №2. – С. 129-134.

⁶⁹ Дод, К., Абдурашид, Ф., Саттори, К. Кабадиян. Краткая история с древних времён до современности / К. Дод, Ф. Абдурашид, К. Саттори. – Душанбе: Бухара, 2014. – С. 137-142.

⁷⁰ Ёди ёри меҳрубон. Марзхон шарки шери порси. Аз Тоҷикистон-Варорудон то Хинд. Мирзо Муллоахмад. – Тегеран: Интиширотӣ Тус, 1380 х. – С. 763-772.

⁷¹ Джалилова Б. Сахбо / Б. Джалилов // Энциклопедия литературы и искусства Таджикистана. Т. – 2004. – 117 с.

⁷² Бухорӣ, Мухаммаджон Шакури. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 457 с.

В научном труде Сироджиддина Худжакулова «Эволюция лирических жанров в литературе второй половины XIX — начала XX века», посвященном изучению развития литературных жанров этого периода, наряду с другими произведениями этого столетия, упоминается и наследие Сахбо⁷³.

Изданием дивана Сахбо Хасаном Муродиён позволило в определенной мере восполнить этот пробел в литературе. В 2018 году на основе рукописи, хранившейся в фонде Института рукописей Академии наук Узбекистана им. Х.С.Сулейманова, под №1982 он представил читателям диван поэта под названием «Соғари Сахбо» («Бокал Сахбо») ⁷⁴. Вместе с тем, несмотря на все эти работы, проведенные до настоящего времени, для составления целостной картины жизни и творчества Сахбо, определения роли и места этого поэта в формировании поэзии второй половины XIX начала XX вв. необходимо провести всестороннее исследование в рамках отдельного диссертационного исследования.

Связь исследования с программами (проектами) и научными статьями. Тема диссертационной работы выполнена в рамках постановления Правительства Республики Таджикистан от 26.09. 2020 № 503 «О приоритетных направлениях научных и научно-технических исследований в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы» и одного из направлений научно-исследовательских работ кафедры таджикской литературы ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава» и перспективного плана кафедры – «Исследование, анализ и описание жизнедеятельности, литературного наследия и теоретических воззрений персидско-таджикских классиков и мыслителей на 2015-2020 годы»

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью избрания темы и исследования жизни и наследия Сахбо является комплексный анализ творческого пути поэта, всестороннее исследование места этого талантливой поэта в истории таджикской литературы второй половины XIX начала XX вв.

Задачи исследования. С целью многоаспектного и детального исследования научной темы, автор ставит перед собой решение следующих задач:

- изучение и описание биографии поэта, освещение важных и основных страниц жизни и литературного мастерства Сахбо;
- анализ литературного наследия поэта, детальное изучение стихов Сахбо с точки зрения содержания и жанровых особенностей;
 - исследование традиционных аспектов и новаторства в творчестве Сахбо на основе анализа поэтических жанров;
 - рассмотрение поэтического мастерства Сахбо на основе анализа стилистических и языковых особенностей его стихов;
 - определение художественных особенностей стихов Сахбо;
 - определение стихотворной системы газелей, касыд, мухаммасов и других поэтических жанров в творчестве Сахбо;
 - определение места и значения наследия поэта в истории таджикской литературы второй половины XIX- начала XX вв.

⁷³ Хучакулов Сироджиддин. Тахаввули жанрҳои лирики дар адабиёти нимаи дуввуми асри XIX ва ибтидои асри XX.- Самарканд, СамДУ, 2021.-216 с.

⁷⁴ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – 416 с.

– ознакомление с рукописью Дивана поэта и критическое воззрение подготовленных к настоящему времени текстов в Таджикистане и Узбекистане;

Объект исследования. Объектом исследования является история таджикской литературы второй половины XIX-начала XX вв. на примере жизни и творчества одного из малоизученных представителей этого периода Мирзо Хайита Сахбо.

Предмет исследования – антология и научные произведения, связанные с жизнью и творческой деятельностью Мирзо Хайита Сахбо, а также разножанровые поэтические произведения поэта.

Теоретические основы исследования. В ходе изучения, анализа и исследования научной темы был использован научно-фундаментальный опыт известных отечественных и зарубежных учёных, в частности, научные труды и статьи И. С. Брагинского, С. Айни, С. Табарова, М. Шакури, Х. Шарифзода, Р. Ходизода, А. Сатторзода, Н. Салими, М. Раджаби, Мирзо Муллоахмада, Матлубы Мирзоюноса, Н. Сайфиева и др.

Методологические основы исследования. Диссертация написана с использованием сравнительно-исторического, описательного, сопоставительного и текстологического методов исследования, а также на основе концепции анализа языка и стиля художественного произведения, типологического исследования жанров и композиции художественного произведения.

Источники исследования. В диссертации основным источником исследования является единственный экземпляр дивана Мирзо Хайита Сахбо, сохранившейся в фонде Института рукописей Академии наук Узбекистана им. Х.С.Сулейманова, под №1982 и диван поэта под названием «Соғари Сахбо» (2018), изданный в Таджикистане а основе экземпляра, изданного в Узбекистане. Также с целью более полного исследования творчества поэта, были использованы разрозненные стихи поэта опубликованные в сборниках «Сахбо» (Танланган шерлар)⁷⁵, «Образцы таджикской литературы» С. Айни⁷⁶, в альбоме стихов «Гулшани адаб»⁷⁷, в журнале «Садои Шарк»⁷⁸, в трактатах «Кабадиян. Краткая история с древних времён до современности»⁷⁹, «Память о добром друге. Восточные границы персидской поэзии. От Таджикистана – Варурода до Индии»⁸⁰, «Покорение вершины» Азиза Фаттоха⁸¹, сведения из «Энциклопедии литературы и искусства Таджикистана»⁸², «Энциклопедии Кабадияна»⁸³ и другие.

Научная новизна исследования. О жизни и творческом наследии малоизученного поэта таджикской литературы конца XIX- начала XX-вв. Мирзо Хайита Сахбо по настоящее время не проведены специальные диссертационные исследования. В таджикском литературоведении настоящее диссертационное исследование является первой попыткой всестороннего исследования жизни и

⁷⁵ Сахбо (Танланган шеърлар) / Сахбо. Муратгиб ва муаллифи дебоча тахти унвони «Сарояндаи зебой ва ҳақиқат» Ҳалима Мухторова. – Ташкент: Фан, 1991. – 178 с.

⁷⁶ Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни ПСС. Т. 16. – Душанбе, 2010. – 420 с.

⁷⁷ Гулшани адаб Т. 5. – Душанбе: Ирфон, 1980. – С. 395-401.

⁷⁸ Сахбо. Ғазалҳо / Сахбо // Садои Шарк. – Душанбе, 1974. – №2. – С. 129-134.

⁷⁹ Дод, Қ., Абдурашид, Ф., Сатторӣ, Қ. Кабадиян. Краткая история с древних времён до современности / Қ. Дод, Ф. Абдурашид, Қ. Саттори. – Душанбе: Бухара, 2014. – С. 137-142.

⁸⁰ Ёди ёри меҳрабон. Марзҳои шарқи шери порси. Аз Тоҷикистон - Варуродон то Хинд. Мирзо Муллоаҳмад. – Тегеран: Интиширотӣ Тус, 1380 х. – С. 763-772.

⁸¹ Фаттоҳ, Азиз. Фатҳи қулла / Азизи Фаттоҳ. – Душанбе, 2021. – 243 с.

⁸² Джалилова Б. Сахбо / Б. Джалилов // Энциклопедия литературы и искусства Таджикистана. Т. 3. – 2004. – 117 с.

⁸³ Энциклопедия Кабадияна. – Душанбе, 2014. – С. 140-142.

творчества, поэтического мастерства и литературного значения Мирзо Хайита Сахбо. В процессе изучения, анализа и исследования рассматриваемых вопросов было определено, что стихи поэта отражают его высокий эстетический вкус, поэтическое мастерство и художественный стиль.

В диссертации впервые в сахбоведении было уделено особое внимание структурно-композиционным, тематико-содержательным, стилистическим, художественным и поэтическим аспектам многожанровой поэзии литератора. Также с опорой на поэзию Мирзо Хайита Сахбо было исследовано его поэтическое мастерство.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Социальная ситуация, литературная и культурная среда сыграли важную роль в формировании творческой личности Сахбо. Социально-политическое положение конца XIX начала XX вв., изменения, произошедшие в жизни общества, оказали глубокое влияние на личность и творчество Сахбо.

2. Сахбо относится к числу утончённых таджикских литераторов, который несмотря на дружественные отношения с придворными, открыто говорил о недостатках государства мангитов и смело выступал за обновление государственности. Эта смелость и прогрессивность стали причинами скоростижной смерти поэта.

3. Изучение поэзии Сахбо удостоверяет в его тонком вкусе и поэтическом таланте в сочинении лирических стихотворений в различных поэтических жанрах. Диван поэта вбирает в себя более 550 газелей, касыд, мухаммасов, кыт' и лучших бейтов поэта, что свидетельствует о его поэтическом таланте в создании стихотворений различных жанров.

4. Большую часть дивана Сахбо составляют газели, касыды и мухаммасы, среди которых по количеству и разнообразию тематики особое место занимает жанр газели. Газели Сахбо, как приверженца традиционных классических форм, охватывают 7-9 бейтов. В поэзии поэта можно наблюдать художественные особенности как иракского, так и индийского стилей, а также последователей школы Бедиля. Мухаммас также является одним из известных жанров в диване Сахбо. Диван состоит в целом из 110 мухаммасов, 74 из которых – самостоятельные, а остальные 36 – это мухаммасы, написанные на газели других поэтов.

5. Сахбо добился успеха и в сочинении касыд, посредством которого он демонстрирует своё поэтическое мастерство. В касыдах Сахбо, наравне с соблюдением некоторых традиций в сочинении касыд, наблюдаются некоторые новшества. В частности, одну из своих касыд, состоящую из 30 бейтов, он создал по порядку 28 букв арабского алфавита.

6. В стихах Сахбо значимую роль играют художественные приёмы. В многожанровом творчестве поэта эффективно использованы такие приёмы, как аллегория, метафора, притча, вопросы и ответы, антитеза, гиперболола, рифмованная проза и другие. Одной из причин изящности и мелодичности языка стихов Сахбо, в особенности языка его газелей, является их близость к языку народной поэзии, использование народных слов, словосочетаний и выражений, а также использование народных пословиц, поговорок, фразеологизмов и поэтических народных выражений.

7. Другой особенностью языка лирических произведений Сахбо является использование изящных форм классического аруза, позволившие усилению

мелодичности языка его поэтических сочинений, выражению душевного состояния лирических героев, которые обеспечивают единство формы и содержания его газелей.

8. Ритмики и рифмовки стихов также являются одним из основных элементов стихотворной системы аруза, которые умело использованы в стихах Сахбо, особенно в его газелях. Сахбо в 43 газелях приводит чистую рифму, т.е. без редифа, в остальных газелях присутствуют и редифы. Редиф (слово или словосочетание, повторяющееся в конце стиха) также широко использован в произведениях поэта. В целом, 131 газелей Сахбо имеют свои редифы. В 23 газелях поэта редифы составляют 2-3 слова, а в 108 газелях редифы состоят из одного слова, что свидетельствует о применении поэтов поэтических приемов как классиков поэзии так и приверженцев индийского стиля.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость диссертации заключается в том, что она способствует изучению и исследованию малоизученных вопросов таджикской классической литературы на примере биографии и творческой деятельности Мирзо Хайита Сахбо, и в целом освещению деятельности литературного круга Бухары во второй половине XIX начала XX - вв. В связи с чем, анализ и исследование данного вопроса имеет большое значение для современного таджикского литературоведения.

Практическая ценность диссертации заключается в том, что её результаты и выводы по теме исследования могут быть использованы в качестве источника в преподавании истории таджикской литературы и спецкурсов для филологических специальностей вузов Республики Таджикистан.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Мирзо Хайит Сахбо и его место в таджикской литературе конца XIX начала XX вв.» соответствует паспорту научной специальности 10.01.00 – Литературоведение (10.01.01 – Таджикская литература; литературные связи).

Личный вклад автора. Автор в период своей деятельности в качестве соискателя более 5 лет занимался изучением жизни и творчества Сахбо, а также опубликовал ряд научных статей о жизненном пути и творческом наследии поэта. Автор диссертации на примере творчества Мирзо Хайита Сахбо высказывает свои научные взгляды по вопросам, связанным с жанрами традиционной поэзии и художественными, стилистическими особенностями стихов и поэтикой. Выводы, полученные в результате исследования, получены самим автором. Публикации автора охватывают содержание диссертации и основные положения, выносимые на защиту.

Апробация и внедрение результатов исследования. Результаты диссертации представлены в виде тезисов и научных статей в сборниках статей и в рецензируемых журналах.

Выводы и основные результаты исследования представлены и оценены на научных семинарах и на факультетских, университетских научно-практических конференциях.

Диссертация обсуждена и представлена к защите на расширенном заседании кафедры таджикской литературы Государственного образовательного учреждения «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава» от 28.12.2024 (протокол №6).

Публикация результатов диссертации. Основное содержание диссертации представлены в 9 статьях, в том числе 6 статьях, изданных в рецензируемых научных журналах ВАК Министерства науки и образования РФ и ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Также, диссертантом представлены научные доклады по теме и вопросам диссертации на научно-практических конференциях профессорско-преподавательского состава Института энергетики Таджикистана в Кушониёнском районе и Государственного образовательного учреждения «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава» (2018-2023).

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, 3 глав, 9 разделов, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации охватывает 180 печатных страниц.

Основная часть исследования.

Во введении диссертации обосновывается актуальность темы исследования, степень изученности темы, связь исследования с программами и научными темами, а в разделе «Общая характеристика исследования» – цель, задачи, объект, предмет, теоретические и методологические основы, источники и научная новизна исследования, соответствие темы диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя учёной степени в исследовании, практическая апробация результатов исследования.

Первая глава диссертации – «Жизнь и творчество Мирзо Хайита Сахбо» состоит из двух разделов. **Первый раздел** назван «Биография Мирзо Хайита Сахбо».

Мирзо Хайит Сахбо родился в 1848 году в тумане Комота Бухары⁸⁴. Изучением наук он занимался в медресе Бухары, которое ему не удалось закончить, но, еще в период обучения благодаря своим благозвучным стихам ему удалось приобрести своих поклонников. Согласно сведениям С.Айни в «Образцах таджикской литературы» и «Воспоминаниях», Сахбо в эпоху эмира Абдулахада, когда тот ещё был правителем Кармины, привлекался ко дворцу, а после признания Абдулахада эмиром Бухары остался служить во дворе, достигнуы чинов «туксабо» и «би»⁸⁵. После казни джадидов 8 апреля 1917 года Сахбо наряду с Ходжи Додхох и Мирзо Абдулло был заключён в арке, освободившись из трюмы, с целью спасения от преследований из-за участия в митинге младобухарцев, совершает побег и оказывается в Кагане. В эти дни, Садриддин Айни, Ходжи Мирбобо, Мухсинзода и Мирзо Назрулло получают наказание в виде 75 палок.

После этих событий эмир Олимхон с целью высылки мятежников из центра и их уничтожения, назначает Сахбо правителем Кабадияна, а Хаджи Додхоха – правителем Курган-Тюбе. Спустя некоторое время, эмир отправляет своего шурина Давронбека – сына миршаба Абдурахмонбека в Восточную Бухару и тот после секретного распоряжения эмира объявляет Хаджи Додхоха в Курган-Тюбе и Мирзо Хайита Сахбо в Кабадияне безбожниками, а затем, забив камнями, казнит их⁸⁶.

Второй раздел первой главы называется «Литературное наследие Сахбо». Как известно о Сахбо и его поэтической деятельности можно найти сведения в

⁸⁴ Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни ПСС. Т. 16. – Душанбе, 2010. – 420 с.

⁸⁵ Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айни ПСС. Т. 16. – Душанбе, 2010. – 420 с.

⁸⁶ Махмасайдов, Н Марги Сахбо/ Н. Махмасайдов // Шараф. – 1989. – №35-37. – 4 с.

различных антологиях его современников. Так, С. Айни, указывая на принадлежность Сахбо дивана стихов, призывает исследователей литературы издать его дивана на кириллице. Одной из первых среди узбекских ученых Халима Мухторова, уделяет серьёзное внимание исследованию жизни и творческой деятельности Мирзо Хайита Сахбо и в 1991 году издаёт сборник стихов поэта под названием «Танланган шерлар» («Избранные стихи») ⁸⁷. В начале своей книги исследователь предоставляет подробные сведения о Мирзо Хайите Сахбо и его диване и в качестве примера приводит 38 газелей (26 на таджикском языке и 12 – на узбекском) и 2 мусаддаса (1 на таджикском и 1 на узбекском языках).

В Таджикистане и в советский период и в годы независимости республики стихи Сахбо были опубликованы в периодической печати в разрозненном виде, в частности в изданиях «Садои Шарк» ⁸⁸, «Гулшани адаб» ⁸⁹, «Адабиёт ва санъат» ⁹⁰, «Илм ва ҳаёт» ⁹¹, «Энциклопедия литературы и искусства Таджикистана» ⁹², в произведениях «Кабадиян. Краткая история с древних времён до современности» Куввата Дода, Фозила Абдурашида, Киёмиддина Саттори, ⁹³ «Память о добром друге. Восточные границы персидской поэзии. От Таджикистана – Вароруда до Индии» ⁹⁴, а в 2018 году усилиями доктора филологических наук, профессора Государственного образовательного учреждения «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава» Хасани Муродиёна диван Мирзо Хайита Сахбо был издан под названием «Соғари Сахбо» ⁹⁵. По словам профессора Матлубы Мирзоюнуса, «... издание дивана Сахбо было подарком, которого мы ждали долгие годы» ⁹⁶.

Вторая глава диссертации - «**Специфика жанров стихов Сахбо**» состоит из трёх разделов. Первый раздел той главы называется «**Идейное содержание и жанровые особенности газелей Сахбо**».

Жанр газели в творчестве Сахбо по количеству и по частотности бейтов имеет преимущества над другими стихотворными жанрами. В творчестве Сахбо насчитывается 191 газелей, охватывающие 1528 бейтов, что составляют около половину дивана, в то время как 111 мухаммасы поэта заключают в себе 822,5 бейтов, 26 касыд – 462 бейта, 4 мусаддаса – 151 бейта, 6 кыт' – 27 бейта, и 6 фарда-б бейта, что по количеству уступают газелям. Из чего следует, что хотя Сахбо и продолжал традиционные нормы классической газели, которое в основном состояло из семи бейтов, в его газелях проявляются особенности индийского стиля, в особенно стиля Бедиля.

⁸⁷ Сахбо (Танланган шерлар) / Сахбо. Мураттиб ва муаллифи дебоча тахти унвони «Сарояндаи зебой ва ҳақиқат» Халима Мухторова. – Ташкент: Фан, 1991. – 178 с.

⁸⁸ Сахбо. Ғазалҳо / Сахбо // Садои Шарк. – Душанбе, 1974. – №2. – С. 129-134.

⁸⁹ Гулшани адаб. Ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон, 1980. – С. 395-401.

⁹⁰ Зиёдалиев, Ф. Фоҷиаи қатли мири Кубодиён / Файз Зиёдали // Адабиёт ва санъат. – 2002. – №21-22. – С. 8.

⁹¹ Зубайдуллоев, С. Мирзо Ҳайити Сахбо – адиби кубодиёнӣ / Саидҷон Зубайдуллоев // Илм ва ҳаёт. – 2016. – №1. – С.17-19.

⁹² Чалилова, Б. Сахбо / Б. Чалилова // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2004. – С. 117.

⁹³ Дод, Қ., Абдурашид, Ф., Сатторӣ, Қ. Кубодиён. Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз / Қ. Дод, Ф. Абдурашид, Қ. Сатторӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – С. 137-142.

⁹⁴ Ёди ёри меҳрубон. Марзҳои шарқи шеърӣ порсӣ. Аз Тоҷикистон – Варорудон то Ҳинд. – Бо кӯшиши Мирзо Муллоаҳмад. – Техрон: Интишороти Тус, 1380 х. – С. 763-772.

⁹⁵ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – 416 саҳ.

⁹⁶ Мирзоюнус, Матлуба. Девони Сахбо – армуғони арзишманд / Матлубаи Мирзоюнус // Адаб. – 2018. – №4(48). – С. 77.

Газели Сахбо с точки зрения тематики делятся на две группы: газели, имеющие единую тему и сюжет; газели, охватывающие различные темы и без единого сюжета. В частности, в матла' следующей газели полностью соблюдается единство темы, а фантазия поэта сосредоточена только вокруг её темы – темы любви;

Ҳон, аз лаби шаккарин бихандо,
Кун форигам аз ҳадиси қандо⁹⁷
*Эй, сладкогубая, улыбнись,
От речи сладкой освободи. **

Среди газелей поэта иногда встречаются газели, в которых различные темы приведены в смешанной форме. Если некоторые бейты таких газелей воплощают красоту возлюбленной, то другие бейты включают в себя такие темы как нападение на отшельника, нравственности и морали, восхваление вина и винопития, прекрасное времяпровождение, быстротечности мира и другие. Так, в начале следующей газели наблюдается разбросанность темы:

Ба он сарви сихӣ гуфтам: ба ман бинмой қоматро,
Чаро гуфто, ки барпо мекуни шӯри қиёматро?⁹⁸
*Той красавице сказал: покажи мне стан свой,
Сказала она: зачем поднимать переполох.*

В первом бейте вышеприведённой газели рассматривается тема восхваления возлюбленной и диалог поэта с ней, во втором бейте – противопоставление свободомыслящего с муэдзином, в третьем бейте – тема осуждения противника, в четвёртом бейте – философское отступление об отшельничестве, в заключительном бейте – нравочения и философские взгляды поэта и его сетования на жизнь.

Тема любви считается основной темой газелей Мирзо Хайита Сахбо. Она охватывает 90% газелей поэта, в то время как остальные темы включают в себя 10% его газелей. Сахбо в своих лирических газелях в основном прибегает к описанию своего внутреннего состояния, и лишь отдельные газели посвящает восхвалению красоты возлюбленной. Образ возлюбленной в газелях Сахбо большей частью является земным. Так, в следующих бейтах наблюдаются описание красоты возлюбленной:

Он чи бар чони ман аз тири нигоҳат рафтааст,
Як дар, эй номехрубон, кун он хама бедод ёд⁹⁹
*Стрелы взгляда твоего, что попали в душу мою,
Эй нелюбезная, вспомни несправедливость свою.*

И

Ба чарх ояд гар аз шӯхӣ бути ширинлиқои ман,
Дар атрофаш чу дилҳо чини домон мекунад бозӣ¹⁰⁰
*Как вертится от шутки, сладоустая пери,
Играют складки подола вокруг неё как сердце.*

В некоторых газелях Сахбо также прослеживается сетования поэта на жизнь. Так, в следующих бейтах газели поэт описывает свое сложное состояние и жалуется на тяжёлую жизнь:

⁹⁷ Сахбо. Девони ашъор / Сахбо. Нухай захираи дастхатҳои Пажӯҳишгоҳи ба номи Ҳ.С. Сулаймонови АИ Узбекистон таҳти рақами 1982. – 263 с.

*Здесь и далее стихотворные примеры приводятся в подстрочном переводе автора.

⁹⁸ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – С. 32.

⁹⁹ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Стр. 76.

¹⁰⁰ Там же. – Стр. 162.

Чахон, ки бо хама вусъат ба чашми ман танг аст,
 Ки зиндагӣ ба чунин ҳол бас маро нанг аст.
 Намуда ахтари масъуд рух зи ман пинҳон,
 Ки бахти гашта ба ман умрҳост дар чанг аст...¹⁰¹

*Мир со всей широтой своим узок в моих глазах,
 Такая жизнь в моём положении стыд и срам.
 Прикрыла свой лик от меня счастливая звезда,
 С несчастьем мне приходится и всю жизнь воевать.*

В диване Сахбо газели, в которых лирический герой обращается к отшельнику, муфтию и муэдзину, немногочисленны. Из чего следует, что во времена Сахбо учёные и литераторы не уделяли особого внимания к личности аскета, муфтия, мухтасиба и проповедника.

Восхваления в газелях Сахбо не встречаются столь часто, и лишь в одном случае в заключительной части одной из своих газелей поэт, не упоминая имя восхваляемого, прославляет его. Однако из биографии Сахбо становится ясно, что свои хвалебные стихи поэт посвящал эмиру Абдулахаду:

Туро, ки ҳаст дуо дар забону дил, Сахбо,
 Макун ту сарф ба ҳар кас, ба шахриёр хуш аст¹⁰²
*Из сердца исходят молитвы твои, о Сахбо,
 Не трать на каждого, что государю приятно.*

Второй раздел второй главы называется «**Мухаммасы Сахбо и их особенности**». Диван Сахбо состоит из 110 мухаммасов, 74 из которых (2120 строк) самостоятельные мухаммасы и 36 из них (1445 строк) – это мухаммасы, написанные на газели поэтов. Из 36 мухаммасов, написанных на газели поэтов, 23 сочинены на таджикском языке и 13 на тюркском (узбекском) языке.

Из 20 поэтов, на стихи которых Мирзо Хайит Сахбо написал мухаммасы, 11 поэтов в истории таджикско-персидской литературы весьма известны: Хаким Санои (1075-1135), Саади (1184-1292), Салман Саваджи (1310-1376), Абдурахман Джами (1414-1492), Алишер Наваи (1441-1510), Осафи Хирави (1449-1517), Вахшии Бофаки (1532-1584), Абдурахман Мушфики (1525-1588), Соиб Табреси (1603-1677), Мирзо Абдулькодёр Бедиль (1644-1720), Джунайдулло Хозик (ум. 1843), остальные 9 поэтов не столь известны: Зафар, Бурхани, Махзар, Назар, Фасехи, Халима, Хайрат, Амир, Макдами.

Специфической особенностью мухаммасов Мирзо Хайита Сахбо является мастерское использование народных пословиц и поговорок, и художественного приёма – акроистих, а также повтор пятой строки в мухаммасах.

Мухаммасы поэта включают в себя следующие темы: любовь, разлука, жалобы на жестокость возлюбленной, мечты о знакомстве, жалобы на неверность возлюбленной, весна, благо раннего вставания, месяц поста, осуждение невежества, описание холодов зимы, красот Дарваза и Каратегина, осуждение отшельника и другие. Среди мухаммасов поэта особое место занимают восхваления. Так, в первой строфе одного из мухаммасов особого внимания заслуживает мастерство поэта в воспевании весны:

Шуд гулистон ин чаман аз файзи анфоси баҳор,
 Нухзатафзову тароватбахш сайри лолозор,

¹⁰¹ Там же. – Стр. 58.

¹⁰² Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Саҳ. 51.

Таъназан шуд тори сунбул бар шиканчи зулфи ёр,
 Дошт гулбун дастгоҳи анбару мушки татор,
 Чашми наргис боз ҳар сӯ ҳамчу чашми интизор¹⁰³

*Стал цветником от дыханья весны,
 Дарующий свежесть этот цветник,
 Укоряет верхушка гиацинта возлюбленной локоны,
 Амбры и мускуса властитель румяный,
 Око нарцисса открыто в час ожиданий.*

Третий раздел второй главы называется «**Касыды Сахбо и их тематические особенности**». Мирзо Хайит Сахбо оставил после себя 26 касыд. Среди касыд поэта по количеству 9-бейтные касыды (9 касыд) занимают первое место, второе место – 15 бейтные касыды (4 касыд), третье место – 23 бейтные касыды, остальные же касыды написаны лишь по одному.

Сахбо во всех касыдах приводит свой псевдоним, который он своих в касыдах, приводит только в заключительном бейте.

Поэт первую касыду, состоящую из 34 бейтов, посвящает восхвалению Бога, пророка и четырёх его сподвижников, а потом приступает к восхвалению эмира Абдулахадхона. Например, это касыда начинается следующим образом:

*Зихӣ, аз чилваи Зоти ту шуд кавну макон пайдо,
 Бувад як шамма аз сунъат вучуди Одаму Ҳавво¹⁰⁴
 Возникла Вселенная от сияния твоего,
 Суть Адама и Евы – часть создания твоего.*

Среди касыд Сахбо существует касыда, которую можно считать одним из нововведений поэта. Эта касыда состоит из 30 бейтов и создана в соответствии с 28 буквами арабского алфавита. Каждая её строка начинается с одной из букв арабского алфавита¹⁰⁵.

Касыды Сахбо написаны на различные темы, и относятся только к группе хвалебных касыд и элегий. Так, в касыдах поэта особое место занимают воспевание Бога, пророка ислама, четырёх его верных друзей (Абубакра, Умара, Усмана и Али), восхваление Абдулахадхона, описание Ширбадана – места проведения Навруза, благодарение амиру, желание встречи с эмиром, прошение у него лошади, восхваление Нурато, сада Кармины, описание зимнего гололёда, пожелание добра и здоровья эмиру, элегия на смерть сына и др.

Сахбо 16 своих касыд посвящает восхвалению эмира Абдулахада. В этих касыдах эмир прославляется как символ величия, благородства и великодушия, честности и справедливости. Автор даёт ему такие эпитеты как: «аториддабир» («властитель звёзд»), «қамарриқоб» («талия как кубок-луна»), «меҳрсипар» («щит солнца»), «шоҳи додрас» («справедливый царь»), «шоҳи дин» («шах религии»), «шаҳриёри некаhtar» («государь со счастливой звездой»), «сипехри саховат» («кладезь щедрости») «мадинаи чуд» («источник благородства»), «матолей девон» и др.

Касыды Сахбо посвящены восхвалению природы, весны, весенних праздников, красоты садов и других мест. В них наблюдается мастерство поэта в описании предмета, широту его воображения, незамысловатом и ясном изложении. В

¹⁰³ Там же. – С. 282.

¹⁰⁴ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Стр. 188.

¹⁰⁵ Там же. – Стр. 208

частности, эти особенности наблюдаются в касыде со следующей матлой, состоящей из 9 бейтов, и посвящённой саду города Кармины с названием «Ширбадан».

Қазо ба қилки қадар дар саҳифаҳо бинвишт,
Дар ин замона падидор гашт тоза биҳишт¹⁰⁶.
*Судьба почерком пера написала на страницах,
В наше время новый рай прелестный возник.*

В диване Сахбо наблюдается лишь одна элегия на смерть сына, состоящая из 25 бейтов:

Сар нокашида сарви ман аз боғи хуррамӣ,
Пажмурда инчунин зи самуми хазон шавад¹⁰⁷.
*Ещё не вырос из сада радости мой кипарис,
Увял он внезапно от знойного же ветра судьбы.*

В диване поэта, наравне с другими стихотворными жанрами также существуют 6 кыт' (27 бейтов), 6 фардов (6 бейтов) и 4 мусаддаса: 3 мусаддаса на таджикском и 1 мусаддас на тюркском (узбекском) языках (86 бейтов). Кыт'ы поэта посвящены следующим темам: любовная тематика, упрёки поэта другу, восхваление пищи, беседа со свечой. Бейты четырех фардията поэта написаны в метрике – мурасса', а бейты двух из них – немурасса. Также 2 мусаддаса – элегии (одна элегия на смерть пророка, другая – на смерть эмира), 1 мусаддас – на любовную тему и 1 мусаддас – жалоба на жизнь

Третья глава диссертации названа «**Стилистические и художественные особенности стихов Сахбо**» и состоит из двух разделов.

Первый раздел называется «**Стилистические особенности стихов Сахбо**».

Поэтическое мастерство, стиль и язык изложения Сахбо в его газелях характеризуется особым стилем и именно посредством анализа его газелей можно выявить многие особенности языка и стиля его поэзии. Газели Сахбо с точки зрения стиля имеют свои особенности. Поэт свои газели писал преимущественно в иракском стиле, а иногда для пробы пера он сочинял свои газели также в индийском стиле. Талант поэта проявляется и в составлении газелей, написанных в форме вопросов и ответов, которые присутствуют в каждой строке. Ранее этот прием был использован поэтом Рудаки создании рубаи, а затем получил развитие в поэзии Бедиля. Таким образом, составление газелей в таком стиле, встречающееся довольно редко, в творчестве Сахбо получило развитие.

Многие газели Сахбо по языку и стилю просты и благозвучны. Так, следующая газель Сахбо своей простотой и плавностью напоминает газели иракского стиля, так как в ней не наблюдаются трудно воспринимаемые слова, словосочетания и выражения:

Қосиде ку, ки зи ман нома ба дилдор барад,
Хокбӯсӣ зи мани зор ба он ёр барад.
Лоласон чоки дили хуншудаамро гӯяд,
Ашкафшонии ин дидаи хунбор барад.
Як салом аз мани афтодаи маҳзун шунавад,
Ки бар он маҳваши симинбари айёр барад.
Цигари решу тани костаам дид кунун,

¹⁰⁶ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – С. 199.

¹⁰⁷ Там же. – Стр. 211.

Шарҳи ҳолам бари он ёр ба зинҳор барад.
 Нолаву оху фиғоне, ки кунам чун булбул,
 Аз навоям асаре бар бути гулзор барад.
 Чашми Сахбо ба раҳаш шому сахар мунтазир аст,
 Хабар мунтазириҳои мани зор барад¹⁰⁸.
*Где тот вестник, относящий моей возлюбленной письмо,
 Что от несчастного влюблённого передаст поклон.
 Об израненном как моё сердце, пусть скажет ей,
 О пролитых кровавых слёзах моих расскажет ей.
 Пусть от измождённого печального услышит привет,
 От той лукавой и луноликой приносит мне ответ.
 Истерзанное сердце и слабое тело пусть увидит,
 Печальное состояние моё пусть же она простит.
 Я плачу, я рыдаю от изнемождения, как соловей,
 Мои напевы передаст возлюбленной в её цветник,
 Очи Сахбо устали ждать напролом дни и ночи,
 Весть от ожиданий влюблённого пусть ей относит.*

Как видно, в этой газели все слова и словосочетания, в частности «косид» (вестник), «хокбуси» (поклон), «лоласон» (словно мак), «ашкафшон» (проливание слёз), «айёр» (лукавая), «махваши симинбар» (лунолика красавица), «чоки дил» (израненное сердце), «дидаи хунбор» (кровавые очи), «тани коста» (слабое тело), «хабари мунтазирихо» (весть от ожиданий) воспринимаются легко и не предоставляют трудностей для раскрытия смысла газели.

Одной из стилистических особенностей газелей Сахбо считается использование народной лексики и народное произношение таких слов, как «айгок»¹⁰⁹ (задира), «ганда»¹¹⁰ (плохо), «ниго»¹¹¹ (взгляд), «паго»¹¹² (завтра), «чанда»¹¹³ (лохмотья), «шилток»¹¹⁴ (промокший). Применение таких слов придают стихам поэта привлекательности:

Харфи мо ношуниданат ганда,
 Доман аз мо кашиданат ганда¹¹⁵
*Ты не слышишь наших слов – это плохо,
 Ты отдаляешься от нас – это плохо.*

Использование народного языка приближает стихи Сахбо к индийскому стилю, так как одной из особенностей стихотворений этого стиля является произвольное использование разговорной лексики, которое в двух поэтических стилях – хоросанском и иракском применяется с осторожностью.

Другой особенностью стихов Сахбо является использование сложных слов, присущих стилю Бедиля, что свидетельствует о приверженности поэта в некоторых случаях индийскому стилю и роли поэта в развитии этого стиля. Примером чему является использование таких сложных для восприятия слов как: «кубхатобод»

¹⁰⁸ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – С. 97.

¹⁰⁹ Там же. – Стр. 112.

¹¹⁰ Там же. – Стр. 167.

¹¹¹ Там же. – Стр. 125.

¹¹² Там же. – Стр. 169.

¹¹³ Там же. – Стр. 157.

¹¹⁴ Там же. – Стр. 117.

¹¹⁵ Там же. – С. 167.

(безобразный поступок), «чунунпаймо» (сумасшествие), «адамоханг» (мелодия небытия), «барбаста бо дом» (цветение миндаля), «булбулнаво (пение соловья), «гулгунсавор» (всадник на быстроногом коне тёмно-рыжей масти), «кадахсубхи» (утреннее осушение бокала), «ишратгузин» (гуляка), «тарабобод» (приводящий в восторг), «баргаштанигох» (изменившийся взгляд), «бишкастакулох» (несчастный), «афзунтирозихо (украшения, убранства) и другие, которые наблюдаются в газелях Талиба Омули, Калима Кошони, в особенности Бедиля Дехлави.

В качестве примера приведем одну из газелей поэта в индийском стиле:

То ба сайри гулшан он сарви сиҳиболо гузашт,
 Нолаи кумрӣ ҳам аз ин чархи сандалсо гузашт.
 Баҳри побӯсаш ба ҳар сӯ баски кардам изтироб,
 Аз ҳучуми шавқ ҳар соат сарам аз по гузашт.
 Он қадар аз яъси матлаб оби хичлат рехтам,
 Оби рӯям, к-аз шитоби рафтан аз дарё гузашт.
 Сояи боли хумо бар фарқи ҳар ноаҳл нест,
 Кори уқбо мекунад он кас, ки аз дунё гузашт...
 Дар ҳучуми яъс фикри роҳату меҳнат кучост?
 Нест тадбир он замон об аз сари Саҳбо гузашт¹¹⁶.

*Пока по цветнику прогуливал странный кипарис,
 По небу громогласно раздался горлинки крик.
 С волнением стремился отдавать ей поклон,
 От жажды желаний потерял разум и покой.
 Не веря мечте, задумчивым стал,
 От быстрой ходьбы вспотел я как река,
 На каждого недружного упала тень от крыльев хумо.
 Из жизни все уходят в мир загробный,
 Кто думает об отдыхе и труде в унынье?
 Нет способа другого и Сахбо уходит из жизни.*

В этой газели употреблены словосочетания, присущие индийскому стилю: «нолаи кумри аз чархи сандалсо гузаштан» (по небу раздался горлинки крик), «баҳри побус ба ҳар су изтироб кардан» (с волнением отдавал поклон), «оби ру дар шитоби рафтан аз дарё гузаштан» (от быстрой походки вспотеть как река), «сояи боли хумо бар фарқи ҳар ноаҳл будан» (тень от крыльев хумо на каждого недружного упасть), «аз ҳучуми шавқ ҳар соат сар аз по гузаштан» (от жажды покой терять), «аз яси матлаб оби хичлат рехтан» (не веря мечте, застенчивым стать), «сайи норасо» (недостаточное усердие), «авчи матлаб» (рост желаний), «азми сурайё кашидан» (намерение достигнуть Плеяды), «фитрати паст» (низкая натура), «харфи берабт бурун аз хотири доно гузаштан» (бессвязная речь умного), «сози дилхоро ба гайр аз оханги бехуди набудан» (мелодия исступленного сердца).

Кроме того, в газелях Сахбо можно наблюдать следующие особенности: использование специфических кулинарных терминов (*угро-лапша, шурбо-суп, мураббо-варенье, каллаву поча-голова и ножки, дунба-курдюк, гипо-гипо, мошоба-суп с мясом, умоч-умоч, палав-плов, тушбера-пельмени, санбуса-пирожки с начинкой, пашмак-сорт халвы, бакоба-бакоба, нишалло-нишалло, яхни-холодец, баррабирён-жареный барашек, мург-курица, мусаммо-названный, шафтолу-персик,*

¹¹⁶ Саҳбо. Соғари Саҳбо / Саҳбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Стр. 46.

хурмо-финики) и музыки (аргунун-орган, бонг-звук, даф-бубен, духул-большой барабан, захма-медиатор, наво-мелодия, оханг-мелодия, рубоб-четырёхструнный инструмент, руд-река, савт-мелодия, соз-струнный музыкальный инструмент, суруд-песня, тараб-веселье, тор-тор, уд-арфа), использованные им в ряде газелях и кыт'.

Второй раздел третьей главы диссертации называется «Художественные особенности стихов Сахбо».

Поэзия Мирзо Хайита Сахбо обрамлена такими художественными приёмами, как: аллегория, метафора, талмех, уподобление, акростих, описание (восхваление), антитеза, повтор, гипербола, ихам и другие.

В стихах Сахбо, особенно в его газелях, большое место занимает аллегория. Одной из особенностей использования этого приёма в стихах Сахбо – это смешение этого изобразительного средства с другими приёмами, что, несомненно, такой способ изложения Сахбо сближает его с поэтами индийского стиля. В частности, в следующем примере наблюдается такого рода запутанность и неясность в изложении мысли:

Чун қадат сарв ба гулзори ҷаҳон ҳаст, маро нест,
Ҳамчу абруи ту дар даҳр қамон ҳаст, маро нест¹¹⁷.
*Твой стан как кипарис в цветнике мира, нет у меня,
Как твои брови лук во вселенной есть, нет у меня.*

Поэт уделяет внимание и применению двух видов метафор – открытой и закрытой. Так, в следующем бейте поэт в первой строке применяет как открытую («гули хушрангу буй»), так и закрытую («гулшани ахду вафо») метафору:

Эй гули хушрангу бӯй, эй гулшани ахду вафо,
Бе вучудат маҳфили моро намебошад сафо¹¹⁸.
*Эй в цветнике верности ароматный цветок,
Без твоего существа неясен наш кружок.*

В стихах Сахбо особое место занимает приём талмех. В поэзии Сахбо –при использовании этого приёма наблюдается новый способ изложения, присущий только ему. Так, в следующем бейте с использованием слов «Саломон» и его перстня, в размышлениях поэта просматривается новизна:

Сулаймон кучо рафтӯ тоҷу ниғинаш,
Ниғин чист, нақши ниғин ҳам намонад¹¹⁹.
*Где Саломон, где его корона и перстень,
Что перстень, не остался от перстни и след.*

В творчестве Сахбо языковой таджнис в сравнении со смысловым используется чаще. Так, в следующем бейте слово «комат» (стан, фигура), относящееся к языковому уподобленному, выступает в двух значениях: 1) в назначении «кадду комати салот» (восхваление стана) при молитве: 2) в зачтении высокого роста возлюбленной:

Мазан бар рағми риндон, эй муаззин, наъраи қомат,
Биё дар маҷлиси риндон, бубин ин қадду қоматро¹²⁰.
*Вопреки свободомыслящих, эй муэдзин, о стане кричи,
В собрании свободомыслящих на этот стан ты смотри.*

¹¹⁷ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – С. 44.

¹¹⁸ Там же. – С. 37.

¹¹⁹ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Стр. 73.

¹²⁰ Там же. – Стр. 32.

В стихах Сахбо важное место занимает и приём садж (рифмованная проза). Сахбо этот приём использует не только в отдельных бейтах своих газелей, в его диване представлены газели, изобилиющие этим приёмом. Например, в следующей газели во всех бейтах, на примере таких слов, как «тараб» (веселье), «инаб» (виноград), «шахдлаб» (сладоустый), «оядо» (приходит), «рабоядо» (пленит), «боядо» (должен), «бустон» (цветник, сад), «аргувон» (пурпурный) наблюдается приём садж.

Расид мавсими *тараб*, бигир бодаи *инаб*,
 Ба гульзори *шахдлаб* нишин ба сабзорхо.
 Шабе, ки он бут *оядо*, ба ишва дил *рабоядо*,
 Кунам фидош *боядо* зи чону дил нисорхо
 Сафири мурғи *бўстон* диҳад каломи ёри хуш,
 Сафои чоми *аргувон* сазад ба марғзорхо¹²¹.
*Настало время радости и веселья, налей вино,
 Со сладкоустой красавицей садись на газон.
 В ночь, когда придёт она и сердце пленит,
 Я должен сердцу в жертву приносить.
 Птица цветника возлюбленной передаст слова,
 Прозрачный пурпурный кубок окажется в лучах.*

Другим языковым приёмом, который наблюдается в стихах Сахбо, является акrostих. Из акrostихов Сахбо 36 сочинены в форме газелей и 5 в форме мухаммаса. В частности, в следующей газели, посвящённой Мулло Очилди, Сахбо к имени восхваляемого добавляет слово «джон»:

Эй зи рашки оразат хуршед андар изтироб,
 Чун чамолат дар назархо нест маҳбуб Офтоб.
 Чашми бад дур аз ту, эй моҳи сипеҳри дилбарӣ,
 Авчи хубиро ту меҳрӣ, фанни донишро ту боб.
 Лоиқи васфат чӣ сон созам иборат мунтазам,
 З-он ки шуд мафҳуми хубӣ аз чамолат интиҳоб.
 Дидаи маҳчур бар рӯйи ту во созам даме,
 Мешавад аз пасти толеъ саросар мавчи об.
 Ё зи дил меҳрат бикан, ё аз бадан чонам бубар,
 Ё маро бо ваъдаи имрӯзу фардо дех ҷавоб.
 Ҷуфти абрӯят ҳилоли ид агар хонам, равост,
 З-он ки дар ҳар айшу ишрат ид бошад фатҳоб.
 Имшаб аз шавқи чамолат дил саропо нола буд,
 То ки аз фарёди ман гардид берун Офтоб¹²².
*От лучезарного лика солнце в тревоге,
 Не состязается в красоте с тобою солнце.
 Злые чары вдали от тебя, эй небесный месяц,
 Ты знаний ворота и солнца добродетель.
 Как описать твои достоинства постоянно,
 Понятие добра из красоты выбран тогда.
 Разлученный лик тебе открою я,
 Низкая судьба моя как в море вода.*

¹²¹ Там же. – Стр. 31.

¹²² Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Сах. 39.

*Иль вырви из сердца любовь, иль душу заberi,
Иль обещанием будущего меня накорми,
Пары бровей праздником считаю для себя.
В каждом веселье и радости праздника вижу я,
Всю ночь от красоты твоей стонало сердце.
От моих исступленных криков из орбиты вышло солнце.*

Известно, что в литературе этого периода свои силы в создании мувашшаха пробовали и другие поэты, такие как Туграл Ахрари, однако талант Сахбо в создании таких стихотворений в жанре касыды и мухаммаса представляется значимым.

Третий раздел этой главы диссертации – «**Особенности поэтики стихов Сахбо**»

Исследование метрики газелей поэта показывает, что в его поэзии большей частью присутствуют газели в размерах рамал и хазадж. Статистическое исследование 191 газелей Сахбо показывает: поэт сочинял газели в восьми стихотворных размерах, в частности в размерах рамал – 90 газелей (47,1%), в размере хазадж – 51 газель (26,77%), в размере муджтас (с) – 22 газели (11,5%), в размере музоре' – 17 газелей (9%), в размере мутакориб – 4 газели (2,1%), в размере хафиф – 2 газели (1%), в размере раджаз – 2 газели (1%) и в размере мунсарех – 2 газели (1%).

Сахбо не писал газели в размере рамали солим, однако 90 газелей, написанные им, относятся к размеру рамали носолим:

*Чашми мастат мекунад яғмо дилу дини маро,
Мебарад тарзи нигоҳат сабру тамкини маро¹²³.
Фобилотун / фобилотун / фобилотун / фобилун
– V – – / – V – – / – V – – / – V –
Твои нетрезвые очи украли сердце моё,
Твой взгляд лукавый уносит терпение и покой.*

В газелях Сахбо из всех видов размера хазадж в большей степени использованы хазаджи мусамман-и солим, хазаджи мусамман-т ахраб и хазаджи мусамман-и ахраб-и макфуф-и максур. К примеру:

*Ман андар рахгузори ишк дидам баски мушкилҳо,
Саропо хун шуду омад бурун аз дидаи дилҳо¹²⁴.
Мафобйлун / мафобйлун / мафобйлун / мафобйлун
V – – – / V – – – / V – – – / V – – –
На пути любви немало трудностей испытал,
С окровавленным сердцем я слёзы проливал.*

Сахбо сочинял свои газели в следующих метриках: муджтасс-и мусамман-и махбун-и максур – 7 газелей (3,6%), муджтас-и мусамман-и махбун-и максур – 7 газелей (3,6%), муджтасс-и мусамман-и махбун-и махзуф и муджтасс-и мусамман-и, махбун-и аслам-и мусаббаг – 3 газели (1,6%), и в ритме муджтасс-и мусамман-и махбун – 2 газели (1%).

Размер музоре' по частоте употребления занимает четвертое место в поэзии Сахбо. В диване Сахбо в размере музоре' представлены 17 газелей, из которых 10

¹²³ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Стр. 24.

¹²⁴ Там же. – Стр. 23.

(15,2%) написаны в форме музоре'-и мусамман--и, ахраб -и макфуф-и максур и 7 в форме музоре' -и мусамман-и ахраб-и макфуф-и махзуф (3,7%).

Следует отметить, что в творчестве Сахбо также использованы такие размеры, как мутакориб хафиф, раджаз и мунсаре' однако их количество по сравнению с другими размерами незначительны. Поэтические новшества Сахбо, проявляющиеся в использовании малоупотребительных размерах аруза, в частности размера комил, которое чаще всего наблюдается в поэзии Бедиля, демонстрируют важнейшие особенности поэтики газелей поэта. Такие нововведения прослеживаются главным образом в диване Сахбо и сборнике стихов С. Айни, что свидетельствуют значении поэзии Сахбо в развитии этого аспекта поэтики стихов индийского стиля, в частности Бедиля

Четвертый раздел третьей главы назван «Роль рифмы и редифа в газелях Сахбо и их особенности».

В 43 газелях Сахбо использованы чистые рифмы, то есть без редифа, а в остальных газелях (121) рифма приведена вместе с редифом. Рифмы первого вида, заканчивающиеся буквой рави, по количеству занимают первое место в газелях поэта, так как из 191 газелей дивана Сахбо 125 газелей относятся к этому типу. Остальные газели поэта имеют абсолютную рифму. В следующем бейте в рифмуемых словах «во» и «мо» (в первом бейте) рифма состоит только из буквы «о» (алиф) и относится к абстрактному типу, так как в этих рифмах участвует только буква рави:

То дида ба рухсори ту во шуд, чӣ ба чо шуд,
Ишки ту насиби дили мо шуд, чӣ ба чо шуд¹²⁵

*Твоё лицо открылось моим очам, как хорошо стало,
Твоя любовь досталась сердцу моему, как хорошо стало.*

В газелях Сахбо абсолютные рифмы, по сравнению с мукайяд, встречается в меньшем количестве и встречается в форме мукайяд с соединением и в форме мукайяд с буквой после соединения. К примеру, в следующем бейте в рифмуемых словах «чавлонат» (изящество) и «хиромонат» (грациозность) основная буква «н» – рави и буква «т» соединены, рифма считается абсолютной с соединённой буквой:

Қиёмат мекунад ҳар лаҳза бар ман тарзи чавлонат,
Ҳазорон ишва резад ҳар дам аз сарви хиромонат¹²⁶.

*Приводит в смятение изящность твоя,
Твои кокетство и грациозность твоя.*

Заметными особенностями в рифмовке стихов поэта являются: повторение рифм, использование алифа в рифмовке, т.е. «о» в качестве соединительной буквы в рифмуемых словах (например, «бихандо», «кандо», «баландо», «чандо», «самандо», «газандо»); использование имолы (например, «ниго» и «паго»); использование народных слов (например, «шилток» и «айгок»), использование сложных слов в качестве рифмы («фархундаайём, тозапайгом, барбастабодом»).

Относительно редифа следует отметить, что роль этого важного элемента стиха в газелях Сахбо весома. Многие газели Сахбо обладают редифами. Из 191 газелей в диване поэта – 64 (33,5%) не имеют редифа, 127 газелей (66,5%) имеют редифы. Из 127 газелей с редифами (117 газелей на таджикском и 10 на узбекском языках) 2–3 имеют составные редифы, т.е. состоящие из 2–3 слов (21 на таджикском языке и 2 на

¹²⁵ Там же. – С. 90.

¹²⁶ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Стр. 55.

узбекском языке) и 104 газелей имеют простые редифы (96 на таджикском и 8 на узбекском языках). Использование составных редифов также свидетельствует о приверженности поэта канонам индийского стиля. Более того, создание нескольких газелей в одном радифе также восходит к традициям индийского стиля, в особенности поэзии Бедиля и эту особенность наряду с поэзией Сахбо, можно увидеть в стихах Шахина, Туграла, Зуфархана Джаухари, Хаджи Хусейна Кангурти и других.

Первостепенной особенностью редифа в газелях Сахбо является придание мелодичности газелям поэта и этим заметно отличается от других элементов газели. Стихи Сахбо, особенно его газели заслуживают особого внимания с точки зрения их тональности, мелодичности и особого звучания. Так, в матла' следующей газели поэта в придании мелодичности и тональности оставляет редиф «ту хам медони» (ты тоже знаешь).

Дил зи ҳаҷри ту кабоб аст, **ту хам медонӣ**,
 Тан чу зулфи ту ба тоб аст, **ту хам медонӣ**¹²⁷.
*Сердце разбито от разлуки, ты тоже знаешь,
 Тело так скрючено как кудри, ты тоже знаешь.*

В газелях Сахбо заметную роль играют составные редифы, характеризующиеся своей изящностью, в которых особенно проявляются нововведения поэта. К таким редифам относятся: «ба шаб», «будаст, донистам», «мекунад бози», «мешуд, намешуд», «нампурсад хеч», «на ту дориву на ман», «нашавад, шуд», «нест, маро хаст», «тоза шуд», «аст, ту хам медони», «ба ки монад», «хам намонад», «чи ба чо шуд», «шуд, шуд, нашуд, нашуд» и другие. И здесь Сахбо стремился использовать слова и выражения, не встречающиеся в стихах других поэтов его современников, что свидетельствует о новаторстве поэта в создании радифе.

Изящные редифы в газелях поэта во многих случаях способствуют образному выражению мысли. Это особенность наблюдается, например, в следующем бейте:

Фалак бо устаҳдон ошно **будаст, донистам**,
 Чафо дар ин замон айни вафо **будаст, донистам**¹²⁸.
*И небо с неверными дружит, теперь я знаю,
 Жестокость – это верность ныне, теперь я знаю.*

Важнейшей особенностью газелей Сахбо является использование противоположных по значению редифов, обуславливающие созвучие и художественное выражение мысли поэтом.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В ходе исследования места и значения Мирзо Хайита Сахбо в конце XIX начала XX вв., мы пришли к важнейшим выводам, которые заключаются в следующем:

1. Мирзо Хайит Сахбо родился в 1848 году в тумане (области) Комота Бухары. Период жизнедеятельности Сахбо, которая приходится на конец XIX начала XX вв., считается одним из тревожных периодов жизни народов Средней Азии. Именно эта неустойчивость социально-политической ситуации того времени оказало влияние на судьбу Сахбо, которая закончилась трагически. В 1918 году по приказу Эмира Абдулахада Сахбо был казнён в Кабадияне по обвинению в джадидизме [1- А, 8 - А].

¹²⁷ Там же. – Стр. 165.

¹²⁸ Сахбо. Соғари Сахбо / Сахбо. – Душанбе: Адиб, 2018. – Стр. 174.

2. Сахбо был автором дивана, единственный экземпляр которого хранится в фонде Института рукописей АН Узбекистана имени Х.С. Сулаймонова и на основе этой рукописи в Узбекистане усилиями Халимы Мухторовой был издан сборник «Сахбо». В Таджикистане этот сборник под названием «Согари Сахбо» был издан Хасаном Муродиён «Согари Сахбо» в настоящее время считается наиболее совершенным и большим по объёму сборником стихов поэта, изданным на кириллице. В этой связи назрела необходимость в подготовке и издании в будущем полного собрания сочинений Сахбо на основе материалов указанных сборников, а также баязов, джунгов [4 - А].

3. Мирзо Хайит Сахбо считается одним из двуязычных поэтов Бухары в литературе второй половины XIX века и начала XX века, так как он сочинял стихи и на таджикском и на узбекском языках. До настоящего времени на кириллице изданы 191 газелей (1624 бейтов), 110 мухаммасов (822,5 бейта), 26 касыд (462 бейта), 4 мусаддаса (151 бейт), 6 кыт' (27 бейтов), 6 фарда (6 бейтов) и в целом 3092,5 бейтов, что составляют 47,9% бейтов дивана и 339 его стихов (61,6%) [4 - А, 8 - А].

4. Основную часть дивана стихов Сахбо составляют его газели. Газели поэта различны по количеству бейтов и среди них первое место занимают 9 – бейтные и 7 – бейтные газели, которые в совокупности охватывают 69,5% газелей поэта. Создание газелей поэта в такой форме, в первую очередь, свидетельствует о приверженности поэта традициям средневековой персидско-таджикской поэзии. Хотя большие по объёму газели, присуще в основном поэтам индийского стиля, продолжение этих традиций Сахбо и создание стихов в этом живописном стиле, продемонстрировали другие возможности этого изысканного стиля. [4 - А].

5. В газелях Сахбо тема любви занимает центральное место, так как около 90% его газелей посвящены этой теме. Несмотря на то, что в газелях поэта наблюдаются и другие темы, как: восхваление и прославление великих деятелей, описание красоты природы, садов и цветников, сетования на тяжёлую жизнь, тема любви занимает особое место. Хотя в газелях Сахбо в некоторых стихах и наблюдается мотивы мистической любви, в целом любовь, изображённая им является земной и в этой связи объектом его изображения является настоящая возлюбленная [1 - А].

6. В диване Сахбо среди стихотворных жанров второе место занимает мухаммас, поскольку по количеству бейтов по сравнению с касыдой этот жанр превалирует. По объёму самый большой мухаммас поэта состоит из 12 строф, а наименьший – из 4 строф. Из 110 мухаммасов поэта 74 мухаммасов – самостоятельные мухаммасы, а 36 – мухаммасы, сочинённые на газели других поэтов. Создание поэтом самостоятельных мухаммасов также можно назвать литературным успехом поэта в создании стихов в стиле Бедиля, поскольку стихотворения в этом жанре в диване поэта встречаются сравнительно больше. Вместе с тем, эту особенность наряду с поэзией Сахбо, можно проследить в стихах (произведениях) Шахина, Туграла, Зуфархана Джаухари, Хаджи Хусейна Кангурти и других. [5 - А].

7. Мухаммасы Сахбо посвящены темам любви, разлуки, мечте о воссоединении, разочарований от жестокости возлюбленной, надежды на свидание с возлюбленной, неверности возлюбленной, восхваление Бога и пророка, весне, раннего пробуждения, значимости поста, осуждения невежества, холодной зимы, воспевания Дарваза и Каратегина, осуждении отшельника. Также им написаны мухаммас – акростих Исламхану и другим.

Мирзо Хайит Сахбо в некоторых своих мухаммасах, отказавшись от традиционной формы, повторно приводит пятую строку каждой строфы. Поэт в таких мухаммасах использует народные пословицы и поговорки [5 - А].

8. В диване Сахбо по количеству бейтов на третьем месте находится жанр касыда. Касыды Сахбо являются 7 – бейтными, 9 – бейтными, 10 – бейтными, 15 – бейтными, 16 – бейтными, 19 – бейтными, 20 – бейтными, 23-бейтными, 25 – бейтными, 29 – бейтными, 30 – бейтными, 35 – бейтными, 38 – бейтными и 47 – бейтными. Среди них первое место занимают 9 – бейтные касыды (9 касыд), второе место – 15 – бейтные касыды (4 касыды), третье место – 23 –бейтные касыды, а остальные – по 1 касыде. В конце своих касыд, за исключением одной, Сахбо приводит свой псевдоним. Касыды Мирзо Хайита Сахбо входят в группу хвалебных, описательных (описание красоты городов и садов), элегических касыд [6 - А].

9. Поэтическое мастерство и стиль изложения Сахбо в газелях отличается своей изысканностью, и именно в этом жанре можно проследить своеобразие его стихов, в особенности в языке его изложения и художественном стиле. Исходя из простоты изложения, использования множества простых и доступных для понимания слов и избежание поэтом сложных, двусмысленных выражений, его стиль можно причислить к хоросанскому и иракскому стилю. Размещение газели Хафиза в начале дивана также указывает на это обстоятельство. Вместе с тем, иллюстрация нескольких бейтов из газели Бедиля на первой странице дивана, свидетельствует о его приверженности газелям этого великого поэта и его уникальному художественному стилю в создании газели. С другой стороны, использование сложных слов и выражений («кубхатобод», «баргаштанигох», «бишкастакулох», «наврустанигох», «вахшигизолон», «вахшатсиришт», «афзунтирозиго», «накхатафзотар»), которые требуют большего раздумывания и использования разговорной, уличной и базарной лексики (например, «айгок», «ганда», «ниго», «паго», «чанда», шилток»), напоминающий стиля изложения Бедиля, а также его новации в использовании малоизвестных метрик и размеров, характеризующих индийский стиль, в особенности стиль Бедиля указывает на то, что Сахбо можно назвать последователем индийского стиля. [1 - А, 2 - А].

10. В поэзии Сахбо выдающуюся роль играют художественные и языковые приёмы. Среди художественных приёмов на первом месте находятся ташбих. Следует отметить, то в создании уподоблений Сахбо использует такие средства уподобления как слово «чун» (как). В создании ташбиха наблюдается уподобление материальных предметов нематериальным или абстрактным понятиям. В стихах Сахбо наблюдаются как открытые, так и закрытые метафоры. Значимой особенностью метафор поэта является их многообразие, создаваемое посредством метафоричного описания, усиливающие содержательный аспект стихов Сахбо. В талмехах Сахбо есть аллюзии на бейты и строки поэтов прошлого и современников, на имена пророков, поэтов, героев известных поэм, названий городов и стран, географических мест, на исторические и мифические личности, книги и трактаты, аяты сур Корана и т.п. В некоторых талмехах прослеживаются новации автора в их использовании и выражении. Таджнис как художественный приём, используется поэтом и для передачи своего псевдонима [3-А, 5-А].

11. Во взаимосвязи с языковыми и художественными приёмами, следует отметить, что в создании художественного приёма таджнис играет важную роль в

передаче замыслов поэта. Яркой особенностью этого приема в поэзии Сахбо является создание благозвучия и музыкальности, использование разно корневых слов в газелях поэта. Также поэт посредством художественного приема саж обеспечивает музыкальность своих стихов. Особое место в газелях Сахбо занимает и акростих, и следует отметить, что в этот период наравне с Сахбо, использование этого приёма можно увидеть в поэзии Накибхона Туграла, в особенности в его газелях. Новации Сахбо, можно увидеть и в сочинении касыд. В частности, одну из своих касыд, он создал по порядку 28 букв арабского алфавита, которую в поэзии других поэтов и вовсе не встречается.

12. Несмотря на то, что Сахбо сочинял свои газели в 8 размерах аруза таких как рамал, хазадж, муджтас (с) и музоре', мутакориб, хафиф, раджаз и мунсорех, основная часть его газелей приходится на четыре размера (рамал, хазадж, муджтас (с) и музоре'), из которых 90 газелей (47,1%) написаны в размере рамал, 51 газель (26,7%) – в размере хазадж, 22 газели (11,5%) – в размере муджтас (с) и 18 газелей в размере музоре' [9 - А].

13. Знакомство с метрикой газелей Сахбо показывает, что поэт, наряду с другими распространенными размерами, продолжив художественный стиль Бедиля, вводил литературные новшества в создании стихов в редких и малоизвестных размерах и метриках. Эти новаторства просматриваются главным образом в поэтических сочинениях Сахбо и Садриддина Айни, удостоверяющие значимость творчества поэта и его роли в продолжении уникальных традиций школы последователей Бедиля.

14. Мухаммасы Сахбо написаны в 5 стихотворных размерах: хазадж, рамал, музоре', муджтас (с) и хафиф. Среди этих размеров первое место занимает размер рамал. 54 мухаммаса Сахбо написаны в этом размере. На втором месте находится размер хазадж. 38 мухаммасов поэта созданы в этом размере. В трёх остальных размерах поэтом написаны немногочисленные стихотворения: в размере музоре' – 6 мухаммасов, в размере муджтас – 4 мухаммаса и в размере хафиф – 1 мухаммас [5 - А, 9 - А].

15. В касыдах Сахбо использованы 5 стихотворных размеров: хазадж, рамал, музоре', хафиф и муджтас. Из них 9 касыд относятся к размеру муджтас (с), 8 касыд к размеру рамал, 4 касыды – к размерам хазадж и музоре' и 1 касыда – к размеру хафиф. Сахбо из 14 стихотворных размеров, известных среди аджамцев, для создания касыд использовал только размеры хазадж, рамал, музоре', хафиф и муджтас. В таких размерах как раджаз, саре', мунсаре', мутакориб, мутадорик, кариб, джадид, камил, мушокил и др. В поэзии Сахбо не встречается ни один мухаммас [6 - А, 9 - А].

16. В газелях поэта рифма мукайяд по своему количеству занимает первое место. Она присутствует в 125 газелях дивана Сахбо из 191. Остальные газели поэта написаны в рифме типа мутлак. Рифмы мукайяд в газелях Сахбо использованы в форме абсолютного мукайяда, то есть только состоят из буквы рави, так и в форме неабсолютного мукайяда. Рифмы неабсолютного мукайяда по сравнению с абсолютным используется в большей степени в газелях поэта. В газелях Сахбо рифма типа мутлак встречается и в форме мукайяд с соединительным и в форме мукайяд с буквой после соединительного. Заметными особенностями в рифмовании Сахбо является повторение рифмы (2, 3 и 8 раз в тексте одной газели), разбивание рифмы в тексте газели, посредством чего происходит нарушение общего ритма

газели, применение имола, использование народной лексики и сложных по составу слов в качестве рифмы [9 - А].

16. Роль редифа, в качестве важного элемента стиха, в газелях Сахбо весьма значима. Закрытые редифы в газелях Сахбо имеют свои особенности: из 127 газелей поэта (117 газелей на таджикском языке и 10 газелей на узбекском языке) 23 газели имеют составные (2-3 слов) редифы или так называемые высокие редифы (21 газель на таджикском языке и 2 газели на узбекском языке), а 104 газели имеют простые (однословные) редифы (96 газелей на таджикском языке и 8 на узбекском языке). Нововведения Сахбо наблюдаются в применении в газелях как составных, так и простых редифов [9 - А].

17. Сахбо является двуязычным поэтом, и наряду с тем, что внес весомый вклад в развитие таджикской литературы второй половины XIX и начала XX века, он посредством создания стихов на узбекском языке, сыграл значимую роль в развитие узбекоязычной таджикской литературы. Известно, что в силу определенных социальных факторов в этот период в литературных регионах Бухары и Худжанда процветала двуязычная литература, и Сахбо также был вовлечён в эту тенденцию. Ввиду этого, его опыт в создании стихов различного жанра, оказал влияние на развитие узбекско-таджикской литературы и получил высокую оценку исследователей.

18. Благодаря своему уникальному художественному опыту в создании газелей в редких размерах и метриках, новаторству в построении композиции газелей, проявляющееся в использовании стиля классиков литературы в создании рубаи, использование уникальных рифм, создании акростихов в жанре касыды и мухаммас, созданием самостоятельных касыд, он внес новшества в поэзию того периода, что удостоверяют значимость его поэзии и его роли в развитии таджикской литературы во второй половине XIX и в начале XX века.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

Изучение материалов источников и исследование темы диссертации показывает, что настоящее диссертационное исследование является первой научной работой, посвященной детальному изучению биографических данных и творческого наследия Мирзо Хайита Сахбо. Ввиду этого, предлагаются следующие рекомендации по практическому использованию результатов исследования:

1. Настоящее диссертационное исследование может оказать помощь исследователям и специалистам в области филологии в изучении научных и литературных кругов, литературных течений, художественных и поэтических особенностей.

2. Материалы диссертации, могут послужить ознакомлением широкому кругу почитателей художественной литературы с особенностями биографии, творческой деятельности и поэтического мастерства Мирзо Хайита Сахбо.

3. Материалы диссертации также могут быть полезны для определения известных жанров литературы, традиций в сочинении газелей, мухамматов и касыд, особенностей этих жанров.

4. Результаты и выводы исследования могут быть использованы на практике литературоведения, в частности при изучении вопросов традиционной классической литературы, особенностей жанров и поэтики, филологическому анализу текста.

5. Материалы диссертации могут быть использованы при составлении учебников, учебных пособий, научных статей и монографий, организации факультативных занятий по литературе конца XIX начала XX веков, традиций сочинения газелей, мухаммасов и касыд в персидско-таджикской литературе и т.п. на филологических факультетах университетов и педагогических колледжей страны.

НАУЧНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

а) Статьи, опубликованные в рецензируемых научных изданиях ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации:

[1-А]. Шарифзода, Ё.Ш. Вижагиҳои шаклӣ ва мазмуни ғазал-қасидаи «Дар талаби асп»-и Мирзо Ҳайити Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода // Вестник БГУ имени Носира Хусрава. Научный журнал (Серия экономических и гуманитарных наук). – Бохтар, 2019. – №1/2(62). – С. 34-37.

[2-А]. Шарифзода, Ё.Ш. Мувашшаҳоти Мирзо Ҳайити Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода // Вестник БГУ имени Носира Хусрава. Научный журнал (цикл экономических и гуманитарных наук). – Бохтар. 2020. – №1/3(77). – С. 37-41.

[3-А]. Шарифзода, Ё.Ш., Наимзода, К.К. Ашъори мунташираи Саҳбо дар кутуб ва маҷаллот [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода, К.К. Наимзода // Вестник БГУ имени Носира Хусрава. Научный журнал (Серия экономических и гуманитарных наук). – Бохтар, 2022. – №1(98). – С. 22-27.

б) Статьи, опубликованные в других научных журналах и сборниках:

[4-А]. Шарифзода, Ё.Ш., Муродиён, Х.Г. Устод Айни ва Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода, Х.Г. Муродиён // Вестник БГУ имени Носира Хусрава. Научный журнал (Серия экономических и гуманитарных наук). – Бохтар, 2018.– №1/2(53). – С. 10-14.

[5-А]. Шарифзода, Ё.Ш. Муҳтавои ғазалқасидаи «Дар талаби асп»-и Мирзо Ҳайити Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода / Материалы международной научной конференции «Развитие гидроэнергетики – развитие Таджикистана». – Бохтар, 20 декабря 2018. – С. 257-259.

[6-А]. Шарифзода, Ё.Ш. Шарҳу тафсири зиндагиномаи Мирзо Ҳайити Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода / Материалы международной научно-практической конференции «Развитие энергетики и возможности». – Кушониён, 22 декабря 2020. – С. 88-104.

[7-А]. Шарифзода, Ё.Ш. Авзони мухаммасот ва дигар анвои шеърҳои Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода // Вестник ИЭТ. – Кушониён, 2022. – №1-2. – С. 100-106.

[8-А]. Шарифзода, Ё.Ш., Наимзода, К.К. Муҳаммасоти Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода, К.К. Наимзода // Вестник БГУ имени Носира Хусрава. Научный журнал (Серия экономических и гуманитарных наук). – Бохтар, 2022, – №1/3(101). – С. 21-27.

[9-А]. Шарифзода, Ё.Ш., Наимзода, К.К. Қасоиди Саҳбо [Текст] / Ё.Ш. Шарифзода, К.К. Наимзода // Вестник БГУ имени Носира Хусрава. Научный журнал (Серия экономических и гуманитарных наук). – Бохтар, 2022. – №1/4(104). – С. 34-43.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Шарифзода Ёрмуҳаммад Шариф дар мавзуи «Мирзо Ҳайити Саҳбо ва мақоми ӯ дар адабиёти тоҷики охири асри XIX ва ибтидои асри XX», ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: Мирзо Ҳайити Саҳбо, зиндагинома, мероси адабӣ, анвои шеър, мавзӯ, мундариҷа, сабку услуб, вазн, қофия, радиф, санъатҳои бадеӣ, арӯз, доираи адабии Бухоро, нимаи дуҷуми асри XIX ва аввали асри XX, услуби шеърҳои шоир.

Кори таҳқиқотии мазкур дар адабиётшиносии муосири тоҷик ягона таҳқиқоти фароғии илмиест, ки ба таҳқиқу баррасии зиндагинома ва мероси адабии Мирзо Ҳайити Саҳбо бахшида шудааст.

Саҳбо яке аз намояндагони соҳибзавқи доираи адабии Бухорои нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои садаи XX мебошад, ки ҳанӯз таваҷҷуҳи адабиётшиносону муҳаққиқони ватанию бурунмарзиро ба таври зарурӣ ба худ ҷалб накардааст. Ҳанӯз устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик»-и худ зарурати нашри девони Саҳбо ва таҳқиқу баррасии эҷодиёти ӯро таъкид карда бошанд ҳам, то ҳанӯз адабиётшиносони тоҷик ба ин мавзуи муҳимми адабиётшиносӣ даст назада буданд. Аз ҳамин лиҳоз, гуфтан мумкин аст, ки диссертатсияи мазкур ба яке аз мавзуоти муҳим ва ҳалталаби илми адабиётшиносӣ бахшида шудааст.

Муҳаққиқ зимни пажӯҳиши мавзӯ дар асоси сарчашмаҳои илмию адабии мавҷуда зиндагиномаи шоирро барқарор намуда, инчунин роҷеъ ба махсусиятҳои жанрӣ, мавзӯю ғоявӣ ва услубию бадеии осори адиб хулосабарориҳои илман асоснок пешниҳод кардааст. Зимни пажӯҳиши мавзӯ муаллиф ба таҳқиқи муҳтассоти жанрии эҷодиёти шоир пардохта, жанрҳои маъмулро, амсоли ғазал, қасида ва мухаммас, ки дар девони шоир нисбат ба дигар анвои адабӣ мавқеи назаррастар доранд, мавриди таҳқиқи ҷиддии адабиётшиносӣ қарор додааст. Дар диссертатсия ҳамчунин масоили мавзӯ ва мундариҷа, вазну қофия, радиф, воситаҳои тасвири бадеӣ ва сабку услуби ашъори шоир низ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Арзиши назарии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки он барои омӯзишу пажӯҳиши масъалаҳои камомӯхтаи адабиёти классикии тоҷик, дар мисоли зиндагинома ва фаъолияти эҷодии Мирзо Ҳайити Саҳбо, мусоидат карда, боиси равшанӣ андохтан ба доираи адабии Бухоро дар нимаи дуҷуми садаи XIX ва ибтидои садаи XX мегардад.

Арзиши амалии диссертатсия дар он аст, ки онро метавон ҳамчун яке аз манобеъ дар омӯзиши курси таърихи адабиёти тоҷик ва курсҳои махсуси ихтисосҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Шарифзода Ёрмухаммада Шарифа на тему «Мирзо Хайит Сахбо и его место в таджикской литературе конца XIX и начала XX вв.» на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – Таджикская литература; литературные связи.

Ключевые слова: Мирзо Хайит Сахбо, биография, литературное наследие, стихотворные жанры, тема, содержание, стиль, размер, рифма, редиф, художественные приёмы, аруз, литературный круг Бухары, второй половины XIX века и начала XX век, стиль стихов поэта.

Настоящая диссертационная работа является единственным научным исследованием в литературоведении, посвящённом рассмотрению и анализу биографии и литературного наследия Мирзо Хайита Сахбо.

Сахбо является один из талантливых представителей литературного круга Бухары второй половины XIX века и начала XX века, который до сих пор не привлёк в должной мере внимание отечественных и зарубежных литературоведов и исследователей. Ещё С. Айни в «Образцах таджикской литературы» подчёркивал необходимость издания дивана Сахбо, анализа и рассмотрение его творчества, однако до сих пор таджикские литературоведы не уделяли внимание этой важной теме. Ввиду этого можно констатировать, что настоящая диссертация посвящена одной из важных и наиболее актуальных тем литературоведения.

Диссертант при исследовании темы на основе существующих научных и литературных источников подробно описал биографию поэта, также предложил научно обоснованные выводы относительно жанровых, идейно-тематических, стилистических и художественных особенностей произведений литератора. При исследовании темы автор, приступая к исследованию жанровых особенностей стихов поэта, подверг анализу и рассмотрению такие известные жанры, как газель, касыда и мухаммас, которые занимают важное место в диване поэта по сравнению с другими литературными жанрами. В диссертации также исследованы вопросы тематики и содержания, размера, рифмы, редифа, художественных средств изображения и стиля стихов поэта.

Теоретическая значимость состоит в том, что она способствует изучению и исследованию малоизученных вопросов таджикской литературы на примере биографии и творческой деятельности Мирзо Хайита Сахбо, способствует освещению литературного круга Бухары во второй половине XIX начала XX веков.

Практическая ценность диссертации заключается в том, что её результаты можно использовать в качестве одного из источников изучения курса истории таджикской литературы и спецкурсов по филологическим специальностям вузов Республики Таджикистан.

ANNOTATION

to the abstract of Sharifzoda Yormuhammad Sharif's dissertation on the topic of «Mirzo Hayiti Sahbo and his article about Tajik literature of the late 19th and early 20th centuries», to achieve the scientific degree of candidate of philology in the specialty 10.01.01 – Tajik literature; Literary relations are presented.

Key words: Mirza Hait Sabo, biography, literary heritage, poetic genres, theme, content, style, size, rhyme, rediff, artistic techniques, aruz, the literary circle of Bukhara, the second half of the XIX century and the beginning of the XX century, the style of the poet's poems.

This research work is the only comprehensive scientific study in modern Tajik literary studies dedicated to researching and reviewing the biography and literary heritage of Mirzo Hayiti Sahbo.

Sahbo is one of the greatest representatives of the Bukhara literary circle of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, which has not yet attracted the attention of domestic and foreign literary critics and researchers. Although teacher Ainy in his «Sample of Tajik Literature» emphasized the need to publish Sahbo's book and research and review his work, Tajik literary scholars have not yet touched this important topic of literary studies. From this point of view, it can be said that this dissertation is dedicated to one of the most important and demanding topics of the science of literature.

During to research of the topic, the researcher reconstructed the biography of the poet based on the existing scientific and literary sources, and also presented scientific conclusions about the genre, thematic, ideological, stylistic and artistic features of the writer's works. During to research of the topic, the author paid attention to research of genre specializations of the poet's creativity and made the popular genres, such as ghazal, ode and important, which have a more significant position in the poet's book than other literary genres, the subject of a serious study of literature. In the dissertation, the issues of theme and content, weight and rhyme, means of artistic representation and the style of the poet's poems were also analyzed and discussed.

The theoretical value of the dissertation is manifested in loxsist of that it contributes to the study and research of the understudied issues of Tajik classical literature, for example, the biography and creative activity of Mirza Hayiti Sahbo, and sheds light on the literary circle of Bukhara in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century.

The practical value of the dissertation loxsist of, it can be used as one of the sources in the study of the history of Tajik literature and special courses of philological specializations of the institutions of higher professional education of the Republic of Tajikistan.